
שני סוחרים יהודים במאה השביעית

Author(s): יר' דן

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. א (תשל"א), חוברת א-ב, pp. 1-26

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70054002>

Accessed: 22/11/2011 06:18

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

שני סוחרים יהודים במאה השביעית

מאת ירון דן

נושא דיוננו הוא פעילותם הכלכלית של שני יהודים כפי שהיא עולה מתוך ספר תעמולה נוצרי, הסובב סביב דמותו של יהודי בשם יעקב¹ אשר המיר דתו בימי הקיסר הרקליוס². עיון בחיבור זה, שנכתב יוונית במאה השביעית, יכול לתרום לידיעותינו על מקומם של היהודים במסחר במחצית הראשונה של אותה המאה³. כיון שידיעותינו על הפעילות הכלכלית של היהודים במדינה הביזנטית באותה תקופה הן דלות, יש חשיבות מרובה לכל ידיעה בתחום זה.

הידיעות הנידונות עולות מתוך מהלך חייו של יעקב ועל כן לא יהיה זה מן המיותר לסקור ולברר את תמונת חי האיש והשלכותיה. אף שהועלתה סברה, שיעקב איננו אלא יציר

1 הספר נתפרסם בשנת 1910 על-ידי N. Bonwetsch תחת השם *Doctrina Iacobi nuper baptizati* (תורת יעקב שנטבל מקרוב. להלן יצוין בקיצור דוק' יעקב). במראי מקום אציין עמודים ושורות לפי מהדורת בונביץ'. מהדורה ביקורתית לחלק מחיבור זה, פורסמה מעט יותר מאוחר על-ידי (להלן PO) *Patrologia Orientalis* (P. Nau, La didascalie de Jacob, PO, VIII (1912), 711—780 (להלן — גאו)).

לכד מן המקור היווני ידועים תרגומים אחדים של חיבור זה, ראה גאו, עמ' 716 ואילך. התרגום החבשי נודע בחלקו עוד קודם לפירסום המקור היווני והופיע תחת השם *Sargis* (1909), 549—643; XIII (1919), 3—109. *d'Aberga*, (ed. S. Grebaut), PO, III (1909), 549—643; XIII (1919), 3—109. החבשי הוא כנראה תרגום מנוסח ערבי וראה גאו, שם. רק לתרגום סלאבי מאוחר שנעשה מן היוונית יש ערך והמהדיר הראשון התחשב בו הרבה. מאמר יסודי לכל מי שמעיין בדוק' יעקב' הוא מאמרו של P. Maas, *Byzantinische Zeitschrift* (BZ), XX (1911), 573—578 (להלן מאס). מחקרים נוספים יוזכרו בהמשך הדיון.

2 לפי המסופר נסע יעקב לרגל עסקיו מקונסטנטינופול לאפריקה, שבה הוצאה אל הפועל גזירת שמד על היהודים בשנות השלושים של המאה השביעית. משנתגלתה יהדותו נאנס יעקב לנצרות, אלא שעד מהירה הפך הנטבל בעל כרחו למאמין נוצרי נלהב. הוא אף טרח לשכנע ולקרב יהודים אנוסים אחרים לאמונתו החדשה. פרטים אחדים בהקשרים אלה יידונו בהמשך הדיון.

החיבור ערוך בצורת ויכוח או דיון, שבו השתתפו בעיקר יהודים אנוסים. לאמיתו של דבר מכיל הספר, בחלקו המכריע, הרצאות דוגמאטיות של יעקב — הדובר הראשי בפגישות הויכוח, אשר, כמוכח, מנצח בדיון. כפי שהדברים נראים בספר התקיים הדיון התיאולוגי בקארתאגו, ובה אף נתחבר החיבור הנדון, אף כי הדבר לא נאמר במפורש. חוקרים אחדים חיוו את הדעה שמקום הויכוח המתואר, אם התקיים בכלל (או כתיבת הדוק' יעקב'), הוא ארץ-ישראל או ארץ שכנה, אלא שקשה להוכיח זאת. ראה ש' קרויס, ויכוח דתי בארץ-ישראל באחרית ימיהם של הביזנטים, ציון (מאסף), ב (תרפ"ז), עמ' 29 (להלן — קרויס). דברי קרויס שמקום הויכוח היה בעכו "כפי הנוסח שבגוף היווני" מטעים, שכן בשום מקום לא נאמר כדבר הזה. גאו (עמ' 716) רואה בדוק' יעקב' יצירה פסיוודו-אפוגראפית וחושב שמחברה האמיתי חי במצרים או בסוריה.

3 הספר עצמו נכתב ככל הנראה עוד במחצית הראשונה של המאה השביעית. יעקב עזב את קארתאגו ביולי 634 (עמ' 91, ש' 9; 13 לילולי של אנדיקטיון 7) ואין עוררין על-כך שהספר נכתב בתוך שנים לא רבות לאחר מכן. ראה בונביץ', עמ' XV; גאו, עמ' 715; קרויס, עמ' 28—29; מ' אביי'ונה, בימי רומא וביזאנטיון⁴, ירושלים תש"ל, עמ' 219.

דמינו של המחבר הנוצרי⁴, אני סבור שיש לדחות דיעה קיצונית מעין זו. אפשר לחשוד באמיתות ענין או פרט זה או אחר ואף לדחותם, אך אין להסכים לדיעה שיעקב זה הוא דמות ספרותית בלבד⁵. אנו ניגשים איפוא לדון ביעקב כאישיות אותנטית, אשר נתונים ביוגרפיים עליה מפורטים במקומות שונים בדוק' יעק'. רוב רובם מתיחסים לשני פרקי זמן נפרדים בחיי יעקב, בעוד שלא נמסר כמעט דבר על תולדות האיש בתקופה הארוכה שביניהם. הפרטים הביוגרפיים המלאים יותר שייכים לפרק המאוחר והאחרון הידוע לנו בחיי יעקב. המחבר מספר, בפירוט יחסי ובצורה מגובשת כלשהי, בעיקר על פרשת נסיעתו לאפריקה והמוצאות אותו שם, כיוון שאז אירע אותו מאורע מכריע בעיניו, דהיינו טבילתו לנצרות. באשר לחלק המוקדם יותר בחייו, התמונה מקוטעת למדי. במקומות שונים בהרצאה הובאו פרטים ביוגרפיים שונים ובחלקם הנכבד מתוך מגמה המבליטה את שנאתו הרבה לנוצרים והתנכלותו אליהם בכל הזדמנות שנקרתה לפניו⁶, המחבר מנסה להשיג על ידי כך אפקט פסיכולוגי בהציגו אויב מושבע של הנוצרים, שנעשה לאחר עיון מעמיק במקרא ובכתבים נוצריים למאמין נלהב. צריך לזכור שלבד ממגמת התעמולה הכללית כיוון המחבר את ספרו כנראה במיוחד אל הנוצרים החדשים אשר הגיעו לכנסיה כתוצאה מלחץ וגזירות המלכות⁷.

א

בבחינת הנתונים הביוגרפיים על יעקב מזדקרת לעין ניידותו הרבה וזאת עוד בהיותו איש צעיר. נברר נתונים אלה לפי סידרם הכרונולוגי, ככל שהדבר ניתן, ונעמוד על המסקנה העולה מהם לענייננו.

יעקב בן תנחומא (עמ' 52, ש' 13) נולד בשנת 586 בקירוב⁸ (או ביתר זהירות יש לקבוע זאת באחת השנים שבין 578/9—586)⁹. אין כל ידיעה מפורשת למקום מוצאו המדויק ורק פעם אחת צוין שיעקב הוא יליד המזרח¹⁰. מכל מקום, קרוב להניח שיעקב הוא

4 ראה נספח א.

5 שם.

6 המחבר חוזר במקומות אחדים על המשפט, שיעקב הרבה להרע לנוצרים. ראה למשל עמ' 52, ש' 14; עמ' 89, ש' 24—25.

7 על הנוצרים החדשים, שהגיעו לכנסיה כתוצאה מגזירת שמד שנגזרה בימי שלטונו של מאוריקיוס, אומר בעל הידיעה יואנס מניקיו: "But these proved false Christians". R. H. Charles, *The Chronicle of John Bishop of Nikiu*, tr., London—Oxford 1916, XCIX, 2 (p. 162). ראה גם: *Charles, Byzantine Jewry on the Eve of the Arab conquest* (565—638), *Journal of Palestine Oriental Society* (JPoS), XV (1935), 283 (להלן — סטאר).

8 בעמ' 39, ש' 13 נאמר שיעקב היה כבן 24 וזאת לאחר שצויין שיעקב היה מעורב בדבר מה שקרה בקונסטנטינופול בשנת 610 (ראה להלן).

9 יש לקבוע גבולות אלה במידה שהזכרת גיל 24 אינה מתייחסת דווקא למאורע האחרון שנזכר לפניו. במקרה כזה נקבע הגבול הכרונולוגי הנמוך ביותר לפי תאריך המאורע הראשון שנזכר בקטע המתחיל בעמ' 39, ש' 2 וראה להלן. אפשרות זו נראית לי רחוקה יותר. אפשר להוסיף שבעמ' 77, ש' 2 מצויין שיעקב היה צעיר לימים בימי מאוריקיוס.

10 עמ' 89, ש' 24 *ἀνατολικός ἐστὶν τῷ γένει*. גם אם לא נחשוב ש"מזרח" בא כאן כציון גיאוגרפי סתמי וכללי, או במשמעותו האדמיניסטרטיבית הרחבה ביותר (ה־*Praefectura Orientis*).

בן ארץ-ישראל וכנראה יליד אחת מערי החוף הנזכרות בדוק' יעק' ¹¹. ידוע לנו שיעקב היה בצעירותו (בימי שלטונו של מאוריקיוס), בעכו (עמ' 77, ש' 1—2) וכן שלמד בארץ אצל שמואל ¹², ולפי המסופר — בנו של זה, יוסטוס, לקח חלק חשוב בויכוח עם יעקב. בקטע רצוף אחד נמסרות כמה ידיעות על יעקב בזמן שלטונו של פוקאס (602—610) מתוך דברי עצמו ¹³. מפאת חשיבות הקטע אביא את המקור ואת תרגומו (עמ' 39, ש' 2—14) ¹⁴:

ἀλλὰ καὶ τοῖς Χριστιανοῖς κατὰ ἐνέδειξα. καὶ ὅτε ἐβασίλευσε Φωκάς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὡς πρασίνο¹⁵ <φησί> παρεδίδουν τοῖς βένετοις τοὺς Χριστιανούς, καὶ Ἰουδαίους καὶ μαμζίρους ἀπεκάλουν. καὶ ὅτε οἱ πράσινοι ἐπὶ Κρουκίου ἔκανσαν τὴν Μέσην καὶ εἶχαν τὴν κακὴν. ὡς βένετος, φησί, πάλιν ἐκύλωνα τοὺς Χριστιανούς, ὡς πρασίνο¹⁶ς ὑβρίζων καὶ καυσσοπολίτας ἀποκαλῶν καὶ Μανιχαίους. καὶ ὅτε ὁ Βόνοςος ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐτιμῶρει τοὺς πρασίνο¹⁷ς καὶ ἐφόνευσεν, ἀπῆλθον εἰς Ἀντιόχειαν καὶ πολλοὺς ἐβάγκλισα Χριστιανούς ὡς πρασίνο¹⁸ς καὶ ἀντάρτας ἀπεκάλουν, φησίν, ὡς βένετος καὶ ἐννοίτης βασιλέως, καὶ ὅτε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔσθραν τὸν Βόνοςον οἱ πράσινοι, μετ' αὐτῶν ἔσθρα αὐτὸν ἐξ ὅλης καρδίας ὡς Χριστιανόν. ἐγὼ γὰρ ἐθιστὶ ἐχρώμην τοῖς Χριστιανοῖς, νομίζων, ὅτι τὸν θεὸν ἐθεράπευσαν. ἤμην γὰρ καὶ νεώτερος καὶ μέγας τῷ σώματι, ὡς ἐτῶν εἴκοσι τεσσάρων, μάταιος δὲ, καὶ ὅπου ἐὰν εἶδον ἡ ἡκουον μάχην ἔτρεχον.

"ובנוסף לזה עשיתי רעות ¹⁶ לנוצרים וכאשר מלך פוקאס בקונסטאנטינופול מסרתי לכהולים את הנוצרים בתור ירוקים ¹⁷ וקראתי (להם) יהודים וממזרים. וכאשר הירוקים,

העומד בראש החטיבה הגדולה הזאת פעל מקונסטאנטינופול, שנחשבה עליה, אלא במובנו האדמיניסטרטיבי המצומצם, כלומר הדיאויקסיס בשם זה *Ἀνατολή*, *Oriens*, עדיין זהו תחום רחב למדי.

11 נזכרות בעיקר עכו ושקמונה, כמובן נזכרת קיסריה. ראה לפי המפתח של בונביץ', מאלה ראוי להעדיף את עכו כיוון שיעקב נזכר רק בקשר לעיר זו בארץ. לפי הנוסח החבשי (PO, III, 557) היה יעקב מעכו אבל זוהי בודאי השערת בעל אותו תרגום או מקורו. אין להתחשב בדברי הנוסח החבשי (שם, 76) ביחס לטבריה והשווה בנוסח היווני עמ' 41, ש' 4 ואילך.

12 למשל עמ' 53, ש' 4—5; 54, ש' 18—19; 63, ש' 1.

13 (להלן-שרף) A. Sharf, *Byzantine Jewry in the Seventh Century*, BZ, XLVIII (1955), 107. מעיר שאין להתייחס ברצינות רבה מדי לפרטים אחרים בקטע זה, כי מדובר בעדותו של מומר על מעשיו לפני המרתו (ניתן ללמוד, לדבריו, מן הקטע על מידת מעורבותם של היהודים במאבק בין מפלגות הקרקס). אמנם יש להתחשב בהערתו אך סבורני שאנו יכולים ללמוד לענינו לכל הפחות על מקומות אליהם הגיע יעקב ועל זמן שהותו בהם.

14 קטעים מכאן הובאו גם עליידי Y. Yanssens, *Les Bleus et les verts sous Maurice*, Phocas et Heraclius, Byzantion, XI (1936), 520, 530—531 (להלן — יאנסנס).

15 ראה להלן הע' 17.

16 זוהי, חושבני, משמעות דבריו כאן, ונסיון לתרגם "השמעתי-הטהתי דברי גנאי (*κακία*) נגד הנוצרים", או משהו ברוח דומה, יהיה צמצום שלא כדין, כפי שגם מסתבר מן הקטע בהמשכו. ללשון השווה עמ' 52, ש' 14 (*δεικνύναι*) וראה עמ' 89, ש' 24—25 (*ποιεῖν*).

17 נאו, עמ' 776, ש' 24 גורס אחרת — *ὡς πράσινο¹⁸ς*. כלומר, "מסרתי בתור ירוק את הנוצרים לידי הכהולים". נאו סומך גירסתו על כת"י P. בונביץ' אינו מעיר דבר לגירסה זו ומביא רק את הצורה *πρασίνο¹⁹ς* לפי כת"י F. יתכן איפוא שהוא תיקן כאן מדאטיבוס לאקוסאטיבוס ונאו מציין זאת כגירסת בונביץ'. מכל מקום עדיפה גירסת בונביץ' אפילו אם מדובר בתיקון

תחת קרוקיוס, שרפו את ה־Mesê ונענשו (על כך) ¹⁸, אני בתור כחול ¹⁹ שוב פגעתי בנוצרים בהתקיפי (אותם) בתור ירוקים וקראתי (להם) מדליקי דליקות (*καυοπολίται*) ומניכאים. וכאשר בנוסוס ענש באנטיוכיה את הירוקים והרג (אותם), באתי לאנטיוכיה והכיתי נוצרים רבים בתור ירוקים וקראתי (להם) מורדים (וזאת) בתור כחול ומסור למלך. וכאשר גררו הירוקים את בנוסוס בקונסטנטינופול גררתי אותו ביחד אתם בלב שלם מפני שהיה נוצרי (בתור נוצרי). כי נהגתי בנוצרים כפגאני (או "כמידת עמי") ²⁰ בחשבי שאני משרת את האלהים. והרי הייתי צעיר ומגודל גוף כבן 24 וסכל, ורצתי לכל מקום שראיתי או שמעתי מלחמה".

מתוך הזכרת קרוקיוס ושריפת ה־Mesê על-ידי הירוקים מתברר, שיעקב היה בקונסטנטינופול בשנת 603. קרוקיוס נזכר בראשית שלטונו של פוקאס בתור מנהיג הירוקים. לפי הכרוניקון דפסחא ²¹ פרצו בשנת 603 ²² מהומות (*στάσις δημοτική*) ²³, בקונסטנטינופול, שבמהלכן הועלו באש חלקים מהרחוב הראשי (Mesê), ועוד אומר מקור זה, שיואנס הקרוי קרוקיוס ²⁴, ה־*διοικητής* (כנראה הדמארכוס) ²⁵ של הירוקים נשרף למוות

קל. המשפט אצל נאו מחוסר כל הגיון, לפיו יוצא, שיעקב האוהד את הירוקים הסגיר ירוקים לידי הכחולים. ראוי גם לשים לב שבהמשך הקטע נאמר פעמיים שיעקב פגע בנוצרים "בתור" אנשי סיעה פלונית. שרף (עמ' 107) המצטט אף הוא שורות אלה, העתיק את גירסת מהד' נאו אבל איננו מעיר להבדל בין שתי המהדורות. מן הדין גם להסב בהודמנות זאת תשומת הלב לכך, ששרף הכניס לתרגומו בהמשך מושג שאינו קיים בשום מהדורה יוונית והוא ה'היפודרום' (And when the Greens burned the Hippodrome...). במקור היווני מדובר רק על שריפת ה־Mesê. אגב כך, מתרגומו של שרף נשמט גם שהירוקים פעלו בהנהגת קרוקיוס. שרף לא שינה מתרגומו גם בספרו החדש *Byzantine Jewry from Justinian to the Fourth Crusade*, London 1971, 47 sq.

הדיוק: "קבלו את הרעה".

18 לשם רציפות הדברים השמטתי "הוא אמר" בקטע כולו.

19 *ἐβνιστί*; השווה קרויס, עמ' 32.

20 *Chronicon Paschale*, הוצ' בון, א, עמ' 695—696.

21 הידיעה ניתנת במסגרת ובהמשך אנדיקטיון ששי (1 לספטמבר 602—31 לאוגוסט 603) ושנה א' לשלטון פוקאס (התחילה ב־23 לנובמבר 602). לשאלות שנוגעות לכרונולוגיה של שלטון פוקאס ראה A. Pernice, *L'Imperatore Eraclio*, Firenze 1905, 305 sqq. (להלן פרינס).

22 כלומר סטאסיס בין ה־*ἑῶν* של הכחולים והירוקים. כידוע עמד שלטונו של פוקאס בסימן מהומות קשות מבית, בהן בלטו במיוחד הסיעות הידועות של הכחולים והירוקים. מלחמת האזרחים, שפגעה בבירה, התפשטה עד מהירה גם לערים אחרות במדינה הביזאנטית. למקומות שמחוץ לקונסטנטינופול ראה יאנסנס, עמ' 525 ואילך. יש עניין לציין כאן לדוגמה, שאנחנו שומעים על מהומות שחוללו הדמוי (הירוקים והכחולים) גם "בקליקיה, באסיה ובפלשתינה" (*Miracula S. Demetrii, Patrologia Graeca (PG), CXVI, 1261c*). לא עלה בידי לראות כמה מן המחקרים המתייחסים לשלטונו של פוקאס, או לכחולים ולירוקים בימיו, כמו דיסרטאציה של R. Spintler, *De Phoca imperatore Romanorum*, 1905 או את Pareti, *Studi Italiani di Filol. class.*, XIX (1912).

23 כבר מאס, עמ' 576, וזהה את קרוקיוס שנוכר בדוק' יעק' בזה הנזכר כאן.

24 השווה מאס, עמ' 576; יאנסנס, עמ' 519. קרוקיוס נזכר גם בשנתו האחרונה של מאוריקיוס (602) — תיאופאנס, עמ' 287, ש' 14 (כל מראי המקום לתיאופאנס הם לפי מהד' דה בור (De Boor), א, לייפציג 1883). ל־*διοικεῖν* שם ולענין כולו הנתון לפירושים שונים ראה, יאנסנס, עמ' 504 ואילך; Dölger, *BZ*, XXX (1937), 542—543.

באמצע ה-Mesê הפרטים בדוק' יעק' מסייעים להבהרת הפרשה. מתברר שהירוקים הם שהעלו באש חלקים ומבנים חשובים ב-Mesê ופוקאס ענשם. קרוקיס, שנתפס בוודאי על-ידי אויביו מבין הכחולים או אנשי הקיסר, הומת מוות אכזרי.²⁶

במשפט שלפני תיאור המאורע של קרוקיס נאמר, שיעקב מסר את הנוצרים בתור ירוקים לידי אויביהם הכחולים וכינה אותם יהודים וממזרים. אין לחשוב שדברים אלה בפתיחת הקטע הם רק הערה כללית ללא התיחסות למאורע מסויים. נראה שהכוונה לדבר מה שהתרחש לפני פרשת קרוקיס²⁷, שהרי במקרה האחרון צויין שהוא קרא לירוקים "מדליקי דליקות ומניכאים" ואילו קודם לכן "יהודים וממזרים". יותר מכך, במשפט המציין את חלקו של יעקב בפרשת מרד הירוקים בהנהגת קרוקיס, הוא אומר: "שוב (παλιν) בתור כחול פגעתי בנוצרים... בתור ירוקים" וגו'. כלומר מדובר כאן במקרה נוסף לזה הנזכר במשפט הקודם. אמנם אפשר כמובן שפרשת קרוקיס היתה שיא בשרשרת התנגשויות בבירת הקיסרות. מבחינת הזמן גם לגבי המקרה הראשון אנחנו מצויים בשנת 603, ובכל אופן הגבול הכרונולוגי הנמוך ביותר הוא סוף 602, שהיא עליית פוקאס לכס השלטון (23 לנובמבר 602). כללו של דבר, בהסתמך על כל אלה מצאנו שיעקב היה בקונסטנטינופול לכל המאוחר בשנת 603, בהיותו בגיל צעיר.²⁸

בתקופה מאוחרת יותר לשלטון פוקאס, באחת השנים 608–610, אנחנו מוצאים את יעקב באנטיוכיה. בקטע הנ"ל נקשר בואו לאנטיוכיה בפעולות העונשין של בוגוסוס בעיר. שחזור המאורעות באנטיוכיה בסוף ימי פוקאס, הנזכרים בשורה של מקורות, וקביעת זמנם המדויק, נתקלים בקשיים.²⁹ תיאופאנס³⁰ למשל מעמיד הכל על התנגשות בין יהודים ונוצרים באנטיוכיה, מה שלא היה בבחינת חזיון בודד בקיסרות אותה תקופה.³¹ יואנס מניקיו³² אינו מזכיר כלל את היהודים ומדבריו יוצא, שהיתה תסיסה בין המונופיסטים והללו הותקפו על-ידי כוחות הממשלה. דוק' יעק', שהוא מקור בן הזמן, מבליט את מקום הירוקים בהתרחשויות באנטיוכיה ואפשר לומר, שהתנגשויות בין מפלגות הקרקס בעיר קדמו לבואם של כוחות הצבא ששלח הקיסר.³³ המשותף למקורות אלה ומה שנזכר גם

26 לכל אלה עיין יאנסנס, עמ' 519 ואילך. הפרשה כולה קובעת את המשבר ביחסי פוקאס והירוקים כדעת יאנסנס, עמ' 521, 525. עיין גם G. Ostrogorsky, History of the Byzantine State², 1968, p.84, n.3.

27 יאנסנס לא שמה לב לכך, הגם שהיא מביאה קטע זה שם, עמ' 530.

28 יעקב היה, כפי שראינו, בשנתו ה-17 או ה-24 בקירוב.

29 עיין לכל אלה G. Downey, A History of Antioch in Syria etc., Princeton 1961, 572–574.

(להלן דוגי), עיקר המקורות הקדומים יוזכר להלן.

30 עמ' 296, ש' 17 ואילך.

31 ראה Agapius de Menbidj (ed. and tr. A. Vasiliev), PO, VIII, 499. וראה גם סטאר, עמ' 283 ואילך.

32 פרקים 104–105, עמ' 166.

33 יעקב מדגיש כאן גם את היותו "כחול" ונאמן לקיסר. מעניין גם שיואנס מניקיו בספרו על מעשי בוגוסוס באנטיוכיה אמר (פ' 105, ס' 5, עמ' 167): And those who belonged to the factions he delivered to the sword. הוא מתכוון בעצם ל-"faction" של הירוקים. זאת ועוד, ראוי לציין שהירוקים באופן כללי נטו למונופיסטיות ולמינויות מזרחיות אחרות לעומת הכחולים שנטו לתמוך באורתודוקסיה. השווה למשל אוסטריוגרסקי, שם, עמ' 67, או F. Dvornik, Byzantina Metabyzantina, I, 1946, 125 sq.

במקורות נוספים³⁴ היא הידיעה, שבנוסוס, קומס המזרח ומצביאו הנאמן של הקיסר, בא לאנטיוכיה ודיכא את ההתפרצויות ביד חזקה³⁵. ניתן איפוא לחשוב שהמקורות השונים מתייחסים לאותה התפרצות, או יותר לפרשת מאורעות קרובים שהיו, לפחות בחלקם, קשורים אחד בשני³⁶.

מתיאופאנס, אשר חיזוק לדבריו מצוי אצל יואנס מניקיו, מתקבל, שהמהומות בעיר ופעולות בנוסוס בה היו ב־608 או ב־609 (כנראה בתחילתה)³⁷. אבל יש חוקרים הקובעים את המאורעות הנזכרים, כולם או בחלקם, בשנת 610³⁸ בהסתמך בעיקר על הכרוניקון דפסחא, בו מצויה ידיעה³⁹ כי אנסטסיוס – הפטריארך של אנטיוכיה נרצח בספטמבר 610, עליידי חיילים⁴⁰. ידיעה זו עומדת בסתירה לתאורו של תיאופאנס המייחס את רצח אנסטסיוס ליהודים ובשנה האמורה לעיל. עניינית וכרונולוגית יש להעדיף את מה שעולה מן הכרוניקון דפסחא⁴¹, עם זאת אפשר להניח שלא היה קשר בין רצח אנסטסיוס, שקרה

34 ראה אצל סבאוס הארמני, Sebèos, Histoire d'Heraclius (tr. F. Macler), Paris 1904, pp. 55–56. ועוד להלן הע' 40.

35 יואנס מניקיו מספר על המאורעות באנטיוכיה בשני קטעים נפרדים, פ' 104–105, עמ' 166. תחילה הוא מציין את ההרג שעשו חילות הצבא בלא להזכיר את בנוסוס. בקטע שני הוא מספר על בנוסוס שאסף צבא בקיליקיה, בא לעיר ועשה שפטים באויביו. אין ספק ששני המקומות מכונים לאותה פרשה, אלא שהסופר לא אירגן את החומר כראוי, או מה שמתקבל יותר על הדעת, שהקטע הראשון מלמד, שתחילה הופעלו לדיכוי התסיסה וההתפרצויות יחידות צבא מקומיות.

36 למאורעות השונים כמכלול אחד ראה למשל, פרניס, עמ' 23 ואילך; סטאר, עמ' 284; Baynes, Cambridge Medieval History, vol. II, 286 (להלן – ביינס).

37 לפי יואנס מניקיו נעשתה פעולת בנוסוס באנטיוכיה עוד לפני יציאתו למצרים לדכא את המרד נגד פוקאס. המרד במצרים נזכר בעיקר לשנת 609, שם, במיוחד פ' 107, ס' 49, עמ' 172. ראה פרניס עמ' 28 ואילך. קודם לבואו למצרים שהה בנוסוס בארץ-ישראל ופעל בה בכוח החרב ועורר עליו את שנאת האוכלוסייה. יואנס מניקיו, פ' 104, ס' 4, עמ' 166; פ' 109, ס' 12–13, עמ' 175; פ' 107, ס' 23, עמ' 169. סבאוס הארמני (בתרגום מקלר), עמ' 56. גם סטראטגיוס מדבר בשנאה גדולה על בנוסוס ומעשיו הנפשעים בארץ, או בעיקר בה, tr. F. C. Conybeare, The English Historical Review, XXV (1910), 503–504 (להלן – קוניבר). ובתרגום חדש שהופיע ביחד עם הטכסט הגיאורגי – G. Garitte, CSCO, Louvain 1960, Vol. 203, pp. 6–7, (להלן – גריט). ראה גם ביינס, שם, עמ' 287.

38 דוני, שם, עמ' 572; או ביחס ליהודי אנטיוכיה C. H. Kraeling, Journal of Biblical Literature, LI (1932), 160; מ' אבי-יונה, בימי רומא וביזנטיון, עמ' 224. לשנת 608(9) ראה למשל, פרניס, עמ' 22; ביינס, עמ' 286; גרץ, 4 Geschichte, כרך ה, עמ' 27; S. Krauss, Studien Zur Byzantinisch-Jüdischen Geschichte, Leipzig 1914, 22; שרף, עמ' 105. ראה גם L. Bréhier, Le Monde byzantine, I, Paris 1948, 48–49. עמ' 283–284; הקובע חלק מן המאורעות ב־608 ואת התפרצות היהודים בעיר ל־610.

39 עמ' 699, ש' 16–18.

40 מעט הלאה, עמ' 700, ש' 4–5, נזכר אמנם בנוסוס כמי שעשה מעשים גוראים באנטיוכיה, אבל אין רמז לקשר כלשהו בין זה לידיעה על רצח אנסטסיוס ואין ללמוד מכאן לזמן המעשים הללו.

41 לנימוקים אחדים ראה דוני, 572–574. אגפיוס ממנביג' (PO, VIII, 449) מספר על התנגשויות בין יהודים לנוצרים בשנה השמינית לשלטון פוקאס (610) בסוריה ובמסופוטמיה. מיד לאחר מכן הוא מוסיף שפוקאס רגז על "הנוצרים" והטיל קנסות (מיסים כבדים) על אנטיוכיה ולאודיקיה ובכל סוריה ומסופוטמיה. המהדיר תיקן "יהודים" במקום "נוצרים" כנראה

באמת ב־610, לכין מהומות בתאריך מוקדם יותר, שבהן לקחו חלק היהודים ותיאופאנס (או מקורו) עירבב שתי פרשות נפרדות. כך או אחרת נראה לי, בעיקר מתוך התחשבות ביואנס מניקיו, שיש לקיים את התאריך של 608-9 לפעולות בונוסוס באנטיוכיה⁴², שבהן אנחנו מעונינים כאן במיוחד. למרות כן, בגלל הקשיים העולים ממקורותינו, נקבע פה את זמן בואו של יעקב לאנטיוכיה (שנקשר במעשי בונוסוס שם), בגבולות יותר רחבים של השנים 608—610, מה גם שהדיוק המירבי איננו בעל חשיבות מכרעת לדיון זה.

בקטע הנ"ל מן הדוק' יעק' מצוי נתון ברור נוסף. נזכרת העברתה של גופת בונוסוס בצורה בזויה (*σύγχειν*) על-ידי הירוקים בקונסטאנטינופול ויעקב אומר שהוא עצמו השתתף בכך⁴³. עובדה זו קובעת את המצאותו של יעקב בקונסטאנטינופול בתחילת אוק-טובר 610. בראשית אותו חודש הגיע הצי של הראקליוס אל העיר שנפלה לידי למעשה ללא קרב⁴⁴. בונוסוס ניסה למלט נפשו, אבל נהרג באחד מנמלי העיר (4 לאוקטובר)⁴⁵, ואנחנו שומעים שגופתו נגררה והובאה אל הפורום הידוע בשמו *ó Boῦς* (Forum Bovis), ושם הועלתה על המוקד⁴⁶. זה היה גם גורלם של פוקאס ומקורביו הנאמנים האחרים⁴⁷.

לסיכום, בקטע הנדון מצויים שלושה או ארבעה נתונים אודות יעקב, שזמנם ברור והם שייכים לתקופה קצרה יחסית. על-פי אלה ראינו שיעקב היה בקונסטאנטינופול בשנת 603; הוא הגיע לאנטיוכיה בזמן כלשהו בין 608—610 וכנראה עוד לפני 610; הוא נמצא שוב בקונסטאנטינופול באוקטובר 610. כל הידיעות הללו קושרות את יעקב להתנגשויות בין כחולים וירוקים (התנגשויות שהיו מסימני התקופה), והן מציגות אותו כמי שהיה מעורב ממש במלחמות האזרחים, ועוד נשוב לדון בכך להלן.

מצויה ידיעה נוספת על יעקב, בתקופה סוערת זו, אשר אף היא קושרת את האיש

מתוך התחשבות במה שנאמר קודם, אבל נדמה שאין הכרח בתיקון כזה, שכמה חוקרים נתפטו לו. כך או כך, ממילא אין להתחשב בשנה שהוא קובע למאורעות. זהו התאריך היחיד שמצויין בשלטון פוקאס ובו מצויינת גם התפרצות המרד של הרקליוס — ולכל היותר ניתן לקבעם על סמך זה לפרק זמן מאוחר בשלטון פוקאס. אגב כך ניתן להעיר שגם סטרטגיוס מזכיר את האסונות שפקדו את אנטיוכיה ולאודיקיה. קוניבר, 503 (=גריט, ג 9—10, עמ' 6).
42 אין להניח שבונוסוס פעל באנטיוכיה בזמן כלשהו לאחר תבוסתו במצרים. ממצרים נסוג בונוסוס לארץ-ישראל, אך נתקל בהתנגדות ויצא לקונסטאנטינופול. יואנס מניקיו, פ' 109, ס' 12—13, עמ' 175. ידוע שבונוסוס היה בקונסטאנטינופול בזמן האחרון ממש לשלטון פוקאס, ראה להלן. קשה לחשוב שבונוסוס יצא לאנטיוכיה מן הבירה לאחר שובו מן המזרח. במיוחד אם לוקחים בחשבון את הסכנה הגדולה שנשקפה לפוקאס מהרקליוס הצעיר, שזכה להישגים והתעתד לעלות בראש ציו על הבירה. לתאריך לכידת שאלוניקי בידי הרקליוס ראה פרניס, עמ' 35; ביינס, עמ' 228. להתרחשויות באנטיוכיה ראה גם הערותיו של L. Bréhier. Histoire de l'Eglise, ed. Fliche & Martin, V, 1938, 73—75.

השוה עמ' 40, ש' 5.

43 ראה למשל פרניס, עמ' 37 ואילך; ביינס, עמ' 288.

44 יואנס מאנטיוכיה, Müller, Fragmenta Historicorum Graecorum, V, frag. 218f, עמ' 38; כרוניקון דפסחא, עמ' 700, ש' 3 ואילך.

45 הדבר חוזר במקורות שונים, ראה כאן הע' 45, 47.

47 ראה לעיל הע' 45 ועוד לדוגמה ניקפורוס, Historia syntomos, מהד' דה-בור, ליפציג 1880, עמ' 5. פרניס עמ' 39—40; ביינס עמ' 288.

עם המאבק וההתנגשויות בין הירוקים והכחולים. הפעם מוצאים אנחנו את יעקב בעיר רודוס (עמ' 89, ש' 25—27) ⁴⁸:

καὶ ἐν Ῥόδῳ τῇ πόλει ὡς πράσινος μετὰ τῶν ἀρμενοράφων κατὰ ποιεῖ τοῖς ἀπὸ ἀνατολῆς φεύγουσιν βενέτοις, καὶ παρεδίδου αὐτοὺς τοῖς ἀρμενοράφοις ὡς ἀνθρώπους τοῦ Βονόσου καὶ ἐβαλίζοντο.

"ובעיר רודוס עשה (יעקב) בתור ירוק ביהד עם 'תופרי המפרשים' ⁴⁹ רעות רבות לכהולים שנמלטו מ(ה)מזרח ⁵⁰ והסגרים לידי 'תופרי המפרשים' בתור אנשים של בונוסוס והם הכום" ⁵¹. מיד בהמשך עובר המחבר לספר על קורות יעקב בקונסטאנטינופול ונסיעתו לאפריקה, והוא פותח (ש' 27—28): "ומשבא (יעקב) לאחר זמן" ⁵² אל קונסטאנטינופול פגש עשיר אחד וגו'".

מתי ביקר יעקב ברודוס? בהתחשב בציון הכחולים כאנשי בונוסוס ובתמונה הכללית המשתקפת מקטע זה, קיימות שתי אפשרויות קרובות.

א. בסוף שנת 610 לאחר מות פוקאס ⁵³. לפי המסופר כאן צריך לקבוע את המקרה הנזכר ברודוס סמוך מאוד לעליית הרקליוס לשלטון. הירוקים, שכאן הם "תופרי המפרשים" ⁵⁴ ברודוס ⁵⁵, גיצלו את נפילת אויביהם הגדולים כדי לעשות שפטים ביריביהם. אם כך הוא, הגיע יעקב לרודוס מקונסטאנטינופול. מן המשפט האחרון שהבאתי יוצא שלאחר מכן חזר לעיר הבירה אף כי אין בטחון מלא שרודוס היתה דווקא התחנה הרחוקה ביותר במסעו. לפי האפשרות הנידונה, זהו המקרה השני בו מופיע יעקב כתומך בירוקים, לאחר שכבר בקונסטאנטינופול, זמן קצר קודם לכן, הראה להם אהדתו משגילה לאן נושבת הרוח.

ב. האפשרות האחרת, שמכמה בחינות נראית יותר מקודמתה ⁵⁶, היא שיעקב הגיע לרודוס בתקופה האחרונה לערך שלטון פוקאס בזמן התמוטטות שלטונו בפרובינקיות שונות. בים הורגש כוחו של הרקליוס הצעיר ⁵⁷, שנתקבל בשמחה על-ידי רבים בנמלי

48 המחבר מקדים לקטע את הידיעה שיעקב "עשה רעות רבות לנוצרים", דבר עליו הוא חוזר בהודמנויות שונות, כאמור.

49 השווה מאס, עמ' 577. נדמה שיש להבין את המילה במשמעות רחבה יותר, כך אולי כמכונות לאנשי המספנות וכד', ראה נאו, עמ' 715 ("בוני אניות").

50 *ἀπὸ ἀνατολῆς*. אפשר כמובן שלא היתה למחבר שום כוונת דיוק במושג זה. מאידך, לא מן הנמנע שהכוונה כאן ל־*dioecesis* בשם זה, כי אנו יודעים את תחומי פעולתו של בונוסוס ועל ביקורו של יעקב באנטיוכיה (אם כי אין כאן וודאות אלא התרשמות). ראה גם לעיל הע' 10.

51 הקטע הובא גם על-ידי יאנסנס, עמ' 529—530.

52 אין ספק ש־*μετὰ χρόνον* שעומד באמצע המשפט ואחרי "בקונסטאנטינופול" שייך לחלקו הראשון של המשפט.

53 כך נשמע גם מדברי נאו, עמ' 715, אף כי אין הוא נוקב בתאריך מסויים.

54 ראה לעיל הע' 49.

55 עדות זו יכולה לשמש ראייה נוספת ל־*Manojlović* על אחיזתם של הירוקים בשכבות ידועות של החברה (Byzantion. vol. XI (1936), 654). אצל יואנס מניקיו, פ' 109, ס' 16, עמ' 175, מופיעים "the artisan guilds" במצרים כאקויוואלנט ברור לירוקים. ראה יאנסנס, עמ' 529.

56 כך למשל לפי האפשרות הראשונה נערכה ההפלגה כבר בעונה הפחות מתאימה להפלגות בים.

57 ראה פרניס, 35—36.

הים, ובלטו ביניהם הירוקים.⁵⁸ נסיונו של בונוסוס לבצר שליטת פוקאס ב'מזרח' ולהחזיר את ריבונותו במצרים נכשלו כשלון חרוץ, ולאחר תבוסתו במצרים נהדף בונוסוס במהרה אף מארץ-ישראל ויצא לקונסטנטינופול.⁵⁹ מסתבר, שארצות בדיאוקסיס ה'מזרח' נפלו עכשיו לידי אויבי פוקאס.⁶⁰ ונדמה שללא מלחמה ממש. אנשים שנמנו על הכחולים, וכנראה בראש ובראשונה מנהיגיהם המוכרים, נאלצו לברוח כדי להמלט מנקמת הירוקים ומכל מתנגדי פוקאס.⁶¹ קרוב לחשוב, שהכחולים הנזכרים שברחו מן ה"מזרח" התכוונו להגיע, לפחות בחלקם, בדרך הים אל קונסטנטינופול, לבקש את חסותו של הקיסר, כמו גם לסייע בידיו. יתכן איפוא שיעקב הגיע לרודוס בדרכו מן המזרח אל קונסטנטינופול.⁶² ואפשר שהיה עכשיו בדרכו חזרה מאותו מסע שבו ביקר באנטיוכיה, וכנראה גם בערי נמל אחרות. גם לפי אפשרות זו הגיע יעקב לרודוס בשנת 610 או זמן לא רב קודם לכן. בפרק זמן מוקדם בשלטונו של הרקליוס אנחנו מוצאים את יעקב שוב בעכו.⁶³ יעקב השתתף בהתקפה של היהודים על הנוצרים בעיר אשר בה היתה ידם של הראשונים על העליונה (עמ' 81, ש' 22 ואילך). התקפה זו נערכה בזמן פלישת הפרסים לארץ.⁶⁴ התקופה כולה עומדת בסימן של לחץ פרסי גובר והולך על הקיסרות ועוד בימי פוקאס הגיעו חילות פרסים אפילו עד לבוספורוס (חלקדון).⁶⁵ כבר ב-606 או ב-607 היתה חדירה פרסית לארץ-ישראל אך עליה אין בידינו כל פרטים.⁶⁶ בלא ספק מתיחסת ה"התקפה הפרסית" הנזכרת בחיבור הנדון.⁶⁷ לימי כיבוש הארץ ביד הפרסים, סביב שנת 614.⁶⁸ לפיכך אפשר לקבוע, שיעקב היה בעכו בשנה זו בקירוב.

במקום אחד בדוק' יעק' (עמ' 40), נמצאת רשימה של מקומות בהם, לפי המסופר, פגע יעקב בנוצרים.

Ἀπερχόμενῃ Ἰσάκιος καὶ εἶπεν: ... ἐπεὶ, ταλαίπωρε καὶ ἄθλιε Ἰάκωβε, οὐ γινώσκω, τί ἐποίησας εἰς τὰ Ἀλαγγέλλου καὶ εἰς τὸν Ἰουλιανὸν λιμένα ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῖς Χριστιανοῖς, καὶ εἰς Πύλας πέτρα καὶ εἰς τὰ Πύθια καὶ εἰς Κόζικον καὶ εἰς τὸν Χάρακα

58 יואנס מניקיו — פ' 109, ס' 25, עמ' 176.

59 השווה לעיל הע' 42.

60 על זה ניתן ללמוד גם מדברי דוק' יעק', שצוטטו לעיל.

61 אפשר עם זאת להוסיף שבמצרים הכחולים, לפחות בחלקם, לא שמרו אמונים לפוקאס ברגעי המשבר. יואנס מניקיו — פ' 107, ס' 25, עמ' 170; פ' 108, ס' 14, עמ' 174. והשווה יאנסנס, עמ' 528—529. אנחנו שומעים גם שניקטאס, לאחר שנודע לו דבר התקפות הירוקים על הכחולים, עשה למניעת התנגשויות נוספות ביניהם. ראה יאנסנס, שם.

62 כבר ראינו שיעקב היה בקונסטנטינופול בסוף ימי פוקאס.

63 כאמור היה יעקב בעכו בימי מאוריקיוס.

64 דוק' יעק', עמ' 69, ש' 4 ואילך. מובאים כאן דברי יוסטוס הפותח כך: "כאשר הייתי בפטולמאס נמלטו הנוצרים בגלל התקפת הפרסים והיהודים במצאם הזדמנות שרפו את הכנסיות וגו'".

65 תיאופאנס, עמ' 296, ש' 6 ואילך. הפרסים הגיעו לחלקדון גם בימי הרקליוס, ראה כרוניקון דפסחא, עמ' 706, ש' 11 ואילך והשווה שם, עמ' 708, ש' 18 ואילך. ראה עוד, לשנה אחרת, תיאופאנס, עמ' 316, ש' 16, 25.

66 תיאופאנס עמ' 295, ש' 14—16. לכרונולוגיה, דוני, עמ' 572, הע' 37; בינס, עמ' 285, למשל, נוקט בתאריך הגבוה.

67 ראה לעיל הע' 64.

68 קשה לדעת מתי בדיוק היו אותן התנגשויות בעכו. אפשר שהדבר קרה עוד בשלבים מוקדמים לפלישת הפרסים. לדעה אחרת ראה, אבי יונה, שם, עמ' 232.

καὶ εἰς Αἰγέας καὶ εἰς Πτολεμαῖδα πόσους ἀπώλεσας Χριστιανούς; καὶ λέγω αὐτοῖς
καὶ γονεύουσὶ σε.⁶⁹

כל המקומות ברשימה זו, לבד כמובן מפתולמאס, נמצאים בקונסטאנטינופול ובאסיה הקטנה ובמיוחד לחופי הפרופונטיס. כבר מאס⁷⁰ הציע לראות ב־ τὰ Μακέλλου את τὰ Μακέλλου. זהו מקום בקונסטאנטינופול הסמוך לפורום של קונסטאנטינוס⁷¹, שבו היו חנויות הקצבים, כפי שניתן ללמוד מן השם⁷², נמל יוליאנוס בקונסטאנטינופול ידוע יפה ממקורותינו והיה אחד מנמלי העיר בפרופונטיס⁷³.

שלושה מן המקומות שכנו לחופו הדרומי של ים השיש. כך, לפי הסדר שבקטע, ממזרח למערב, פילי (Πύλαι)⁷⁴, פיתיה (Πύθια)⁷⁵ — שתייהן יותר לדרום מזרחו של הפרופונטיס — וקזיקוס. חאראכס (Χάραξ) ידוע כשם של מקומות רבים⁷⁶, אבל נראית ביותר הצעת המהדיר הראשון של הדוק' יעק', שבמקרה שלנו זו העיר הסמוכה לניקומדיה ואף היא לחוף הפרופונטיס (במפרץ הניקומדי)⁷⁷. איגאי (Αἰγέαι) היא ללא ספק העיר הידועה בקיליקיה⁷⁸. כל אלה נתבררו כבר ונותר לנו לברר רק את πέρα המופיע מיד אחרי Πύλα. פילי היא כאמור עיר ידועה לדרום-מזרחו של ים השיש. אבל ככל שבררתי, לא ידוע צירוף כזה Πύλαι πέρα. אמנם לא מן הנמנע שפילי ו־ πέρα מתיחסות לאותה פילי

69 עמ' 39, ש' 25 — עמ' 40, ש' 4.

70 עמ' 577, וראה שם לרוב המקומות הנ"ל.

71 למקורות ראה מאס, שם וכן R. Janin, Constantinople byzantine², Paris 1964, 383 (להלן יאנין); מקום בשם כזה באנטיוכיה של התקופה הביזאנטית נזכר פעמים אחדות אצל מלס, הוצ' בון, 1831. למשל, עמ' 275, ש' 17. השווה דוני, שם, עמ' 632 ואילך ועוד, לפי המפתח בעמ' 746.

72 המילה מופיעה גם בספרותנו, ראה יאסטרוב ב, עמ' 829, תחת "מקולין".

73 נמל זה נקרא מאז ימי יוסטינוס השני נמל סופיה. לכל זה ראה יאנין, שם, עמ' 231 ואילך, 361; הנ"ל R. Guiland, Byzantion, XXIII (1953), Études byzantines, I (1943), 117 sqq., 181 sqq.

74 ראה בהע' הבאה.

75 כבר מאס העיר שפילי ופיתיה הן ערים בתיניות. לשתיים ראה למשל אצל תיאופאנס, לפי המפתח של דה־בור. פילי היתה נמל חשוב וממנה יצאה דרך חשובה דרומה. המקום נזכר במקורות רבים. פיתיה, שאף היא נזכרת פעמים הרבה נתפרסמה במעינות החמים שלה (דרומית־מערבית ליאלובה של היום), שמשכו מבקרים רבים ובהם מיקירי קונסטאנטינופול. על מבקרים רבים לצורכי ריפוי ראה אצל — Procopius, de aed., V, 3, 16 sqq. — לשני המקומות ראה 6—625, XIV (1939), E. Honigmann, Byzantion, וראה גם Murray's Small Classical Atlas², ed. C. B. Grundy, London 1917, מפה 11, הפרופונטיס.

76 ראה Pauly-Wissowa כרך 1, עמ' 2—2121.

77 בוניץ', עמ' 40. לחאראכס זו ראה סטפנוס הביזאנטי, מהד' מאינקה, עמ' 688, ש' 11—12: Χάραξ ἐμπόριον μέγιστον, ἐν τῇ τῆς Νικομηδείας κόλπῳ πλησίον αὐτῆς. השווה Pauly-Wissowa שם, מס' 6 וראה במפה הנ"ל. קושי שניתן להעלות בפני זה הוא, שמבחינת הסדר הגיאוגרפי צריך היה לחפש את מקומה בקו החוף בין קזיקוס לאיגאי, אבל אין לדרוש מרשימה כזאת יותר מדי.

78 כמו מאס, שם.

אמנם מהופעתה של חאראכס אחרי קיזיקוס ולפני איגאי אפשר לחשוב שאין ברשימה הקפדה מוחלטת על הסדר הגיאוגרפי, אבל אין זיהויה של חאראכס נעלה מכל ספק⁸⁴. שנית, יכול מאן דהוא לראות קושי ביחס לאפשרות הנדונה בכך שלפני *πέραν* לא מופיעה מלת היחס *eis*, שנכתבה לפני כל אחד ואחד מן המקומות שבקטע, קושי שלעצמו, דומני, אין בו כדי דחייתה. כך או כך "פירה" ברשימה מתיחסת למקום שליד הים.

הרשימה ערוכה, באופן כללי, לפי סדר גיאוגרפי מסויים. היא פותחת בקונסטנטינופול ולאחר מכן נזכרים מקומות בצפון-מערב אסיה הקטנה המצויים בקרבת ים השיש ולבסוף איגאי בקיליקיה ועיר אחת בארץ-ישראל, היא עכו. במידה שניתן למצוא הד לסדר כרונולוגי כלשהו, הדבר יכול להיות מקרי. קרוב לחשוב שעכו, האחרונה ברשימה, בה היו מהומות בשנת 614 בקרוב, היא גם המקרה המאוחר ביותר בה. לא ברור אם המאורעות הנרמזים לגבי קונסטנטינופול שייכים כולם או בחלקם להתרחשויות של שנת 603 בעיר או לפרשה מאוחרת יותר⁸⁵. ראוי לשים לב שמלבד עכו, אין ברשימה חזרה, לפחות מפורשת, על שם מקום שנזכר בקטע אחר של הדוק' יעק', כך לא נזכרות כאן אנטיוכיה או רודוס. מכל מקום, קרוב לקבוע את כל המאורעות הנרמזים בקטע בין השנים 603–614, ויתכן שבחלקם הגדול ארעו בימי פוקאס וביותר בסוף שלטונו⁸⁶. אין לנו ידיעה ברורה על מרבית ההתרחשויות הללו אך אפשר להעלות על הדעת שהיו באותם מקומות התנגד-שויות בין כחולים וירוקים⁸⁷, בין מצדדי חלקדון למתנגדים וכיוצא באלה. קשה לדעת אם ובאילו מידה היו היהודים כציבור, מעורבים בהתלקחויות השונות, להוציא עכו.

*

דיונינו עד כה, בכמה מקטעי הדוק' יעק' בהם מצויים פרטים ביוגרפיים על יעקב, העלו שורה של מקומות בין קונסטנטינופול לצפון ארץ-ישראל בהם ביקר יעקב במרוצת שנים לא רבות. מכל הבריורים בולטת גיידותו של יעקב, והשאלה היא, מה היתה תכלית נסיעותיו?

יעקב נזכר בהקשר לכל המקומות מתוך מגמה המציגה אותו כרודף נוצרים, כאיש שכל מעיניו נתונים לפגיעה בנוצרים בתור שכאלה. כך מודגש למשל בחיבור שהוא מיהר לכל מקום שם פרצו מהומות⁸⁸, כמובן מתוך תקווה שניתן יהיה לנצלן לפגוע בנוצרים. אבל תמונה כזאת אינה מתקבלת על הדעת. אין זה מקרה שכל הערים שנזכרו הן רובן ככולן ערי נמל. אפשר לומר בבטחון שיעקב הגיע לכל אותן ערים או לרובן לרגל עסקיו. אנתנו יודעים, מן התיאור של התקופה המאוחרת יותר, שיעקב עסק במסחר ואפילו במסחר הימי הבינלאומי, וניתן לומר בביטחון שאף בתקופה הנדונה היה יעקב סוחר שהרבה להפליג בים לצורכי מסחרו. לאחדים מן המקומות הנזכרים בא על מנת לסחור ואחרים היו תחנות בדרך מסעותיו.

84 ראה לעיל סוף הע' 77.

85 להתרחשויות אחדות בעיר בשנים שלאחר מכן ראה למשל יאנסנס, עמ' 522–523.

86 בדוק' יעק', עמ' 52, ש' 14–15 מודגש, בלא להזכיר מקרה מיוחד, שיעקב הרבה להרע לנוצרים בימי פוקאס ובנוסוס.

87 ראה לעיל, הע' 23.

88 ראה לעיל עמ' 3 בסוף הקטע שהובא מן הדוק' יעק'.

שורת הערים שנסקרו מלמדת איפוא על פעילותו הכלכלית של יעקב כסוחר בדרכי הים. בתוך כך נקלע בודאי לא אחת, למקומות בהם נתחוללו מהומות בתקופה סוערת זו. הערים הנזכרות שוכנות בחלקן בדרך הים מקונסטאנטינופול לארץ-ישראל, אבל אין לדעת אם יעקב הפליג דווקא באורח קבע, בפרק זמן זה או אחר, בקו זה. לכל היותר ברורים לנו, באופן כללי, תחומי פעולתו המסחרית. איננו יודעים כיצד נתגלגל לבירת הקיסרות עוד בגיל צעיר. בכל אופן ניתן לחשוב, שכבר אז יצא ממקום הולדתו, ככל הנראה בארץ-ישראל, לחפש מזלו בקונסטאנטינופול. הרושם הוא, שכבר בימי פוקאס היתה אותה עיר מוקד לפעילותו העסקית, ובין השאר נשים לב, שחלק נכבד מן הערים בהן ביקר יעקב שוכנות לחופי ים השיש.

ב

התקופה הנוספת בחיי יעקב מתוארת בקטע רחב ביחס, שהוא ביוגרפי באופיו יותר מכל קטע אחר בספר. קטע זה פותח בבואו של יעקב לקונסטאנטינופול ופגישתו עם עשיר אחד, והוא נמצא בהמשך ישיר לידיעה על ביקורו ברודוס. כלומר, פרק זה בחיי יעקב מתחיל כפשוטו בסוף ימי פוקאס או בתחילת שלטונו של הרקליוס. עם זאת יש לקחת בחשבון את האפשרות שהדברים הקצרים שנמסרים על חייו בקונסטאנטינופול, והם באים כמבוא לסיפור נסיעתו לאפריקה, מתיחסים אולי באמת רק לתקופה מאוחרת יותר ואפילו שנים לא מעטות לאחר מועד ביקורו ברודוס⁸⁹. כך למשל, לא מן הנמנע שהתקשרותו של יעקב עם העשיר חלה בזמן מאוחר, ואפילו בהרבה, לשובו לקונסטאנטינופול, אבל המחבר שלא היה מעוניין בפרשת השנים הקרובה לענין רודוס — דילג עליה, וקשר לשם רציפות הסיפור בין פרט מאוחר לענין מוקדם. ניתן להעלות על הדעת גם אפשרויות אחרות. נפנה עכשיו לידיעות השונות⁹⁰. אנחנו שומעים שיעקב התקשר בקונסטאנטינופול לבעל עסקים עשיר, לא יהודי כמסתבר⁹¹, שהיו לו גם מהלכים בחצר הקיסר⁹² ונעשה

89 אני מעלה אפשרות זו כיוון שהפרשה העיקרית, המסופרת באריכות יחסית, מתרחשת עשרים שנה יותר לאחר ענין רודוס.

90 עמ' 89, ש' 27 ואילך.

91 ראה למשל ענין האיגרת, להלן עמ' 17—18. בידינו רק ידיעות מעטות על יהודי קונסטאנטינופול בתקופה הביזנטית הקדומה. אחת מהן נמצאת בספור האגדה הידוע על אברהם היהודי ותיאודורוס הנוצרי; עיי' B. N. Nelson ; J. Starr, The Legend of the Divine Surety and the Jewish Moneylender, *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*, VII (1939—44), 289 sqq. יכולתי לעיין רק בתרגום לאטיני של האגדה, המופיע ב" Acta Sanct. Oct., XII (1867), 762—769. אברהם, שהסיפור מסתיים בהמרתו ובהמרת בני ביתו, היה איש עסקים עשיר, שחי בקונסטאנטינופול בימי הרקליוס, ואילו פנה בלית ברירה לבקש הלוואה תיאודורוס בעל אניה וסוחר, שמטענו אבד בסערה בים. אברהם הלווהו סכום כסף גדול, 50 ליטרות זהב לפי המסופר, כדי שיוכל לנסות מזלו בשנית ושוב כסכום הזה, לאחר שפקד את תיאודורוס אסון דומה במסעו הבא. טיבם המדויק של עסקי אברהם אינו ידוע, אבל קרוב לודאי שהלה היה קשור לעסקי מסחר או גם לכאלה. J. Parkes, *The Conflict of the Church and the Synagogue*, London 1934, 294) מציינו בתור "סוחר יהודי". אנחנו שומעים שאברהם ניסה להיכנס לשותפות מסחרית — כנראה למסחר ימי — עם תיאודורוס ואחרים והציע להשקיע מכספו, אבל נדחה משום יהדותו (בתרגום הלאטיני, שם, 8, עמ' 765).

92 לעשיר זה היה פטרונו, קוביקולריוס אחד, בארמון הקיסר; *ἔχων τινὰ πάτρωνα κυβικουλάριον*; R. Guiland, *Recherches sur* cubicularii ראה על ה- *ἐν τῷ παλατίῳ* עמ' 91, ש' 1.

סוכנו. בלשון הכתוב: "עשה בשבילו שליחיות (עסקיות)" (או "טרה בשבילו בעניני עסקים")⁹³. ידוע לנו שלפחות אחד מעסקיו של אותו עשיר היה מסחר הבגדים. קרוב לחשוב שיעקב יצא בשליחות בעל העסקים הנזכר גם מחוץ לקונסטנטינופול אבל אי-אפשר לומר יותר מכך⁹⁴. הוא עבד, ככל הנראה, תמורת משכורת קבועה⁹⁵, ואצל מעסיקו שכר גם דירה, דבר המבליט, כמדומה, את זרותו בעיר⁹⁶. אלה כל הדברים הנמסרים לנו עליו בבירת הקיסרות בפרק זמן שאיננו יודעים את משכו. האיש העשיר, שבשירותו פעל יעקב, החליט לשלחו עם סחורה לאפריקה בשנות השלושים הראשונות, והטעם שניתן לדבר הוא המהומות (*τὰ κινήθεντα*), שעוררו אסמיקטוס (*Ἀσμικτος*) ואחרים. איננו יודעים דבר על מאורעות אלה או על אסמיקטוס זה. בכל אופן מסתבר שהמהומות גרמו לשיבושים בחיי המסחר ומכאן אותה החלטה לשלוח את יעקב לאפריקה.

לצרכי המסחר באפריקה קיבל ממעסיקו מטען בגדים⁹⁷ בשווי של שתי ליטרות זהב (= 144 סולידים)⁹⁸. מובן שידיעה זו מתיחסת לבגדים יקרים. קשה לדעת באילו בגדי יקר מדובר ואם בסוג אחד, אבל קרוב לחשוב במיוחד על בגדי משי⁹⁹, שקונסטנטינופול היתה מרכז ייצור חשוב שלהם, ושהיו כידוע ממרכיבי היצוא הבולטים של הבירה, כמו גם של המדינה הביזנטית בכלל. תעשיית המשי, שנועדה לספק קודם כל את צרכי בית-הקיסר, מקורביו ואצולת העיר כמו גם לשמש כמתנות לחצרות שליטים, רבי כנסיה וכד', הפכה, כידוע, בימי יוסטיניאנוס למונופולין של המלכות. אבל בין יוסטיניאנוס להרקליוס חלו התפתחויות חשובות בענף מכניס זה, שצמצמו הרבה או אפילו חיסלו בעיקרו את מונופולין המדינה ומאידך הגדילו את מרחב המחיה של הייצור והמסחר הפרטיים¹⁰⁰. כמדומה שאדוניו של יעקב היה לא רק סוחר, אלא אולי גם יצרן פרטי המייצא את סחורתו מקונסטנטינופול אל מעבר לים.

לפני צאתו לדרך נשבע יעקב לבעל הסחורה¹⁰¹ שינהג בו ביושר. בשבועה נזכרת לא רק אפריקה כיעד להפלגתו למטרות עסק אלא גם גאליה (*Γαλλίαι*) ובלשון הכתוב: "...אם

les Institutions byzantines, I, Berlin-Amsterdam 1967, 268—282 (=Etudes byzantines, XIII (1955), 53—75); A. H. M. Jones, The Later Roman Empire, II, Oxford 1964, 567 sqq. (להלן ג'ונס).

93 ἀπόκρισις ל-ἐποίησεν αὐτῷ ἀποκρισεις Lampe. ראה גם מאס, עמ' 577.

94 אין לדעת אם הגיע יעקב למקום זה או אחר, מאלה שהוזכרו בעמודים קודמים. בהיותו קשור כבר לאיש העסקים הביזנטי הזה.

95 אנחנו יודעים על תנאיו אצל מעסיקו בנסיעתו לאפריקה ולזה יש לצרף, לפרק הזמן הנידון בשורות אלה, את מה שנאמר בעמ' 90, ש' 2: "והאיש העשיר בראותו שיעקב (איש) מהימן (ἐλεύθερος) נתן לו סכום כסף (λογάρις) קטן".

96 בתקופה המאוחרת יותר רשאים היו סוחרים זרים לשהות בקונסטנטינופול עד שלושה חדשים. ראה S. Runciman, Camb. Econ. Hist., II (1952), p. 95.

97 או בעיקר מטען כזה, ראה גירסת הסלאבי, בונביץ', עמ' 90, לש' 6.

98 עמ' 90, ש' 4. השווה ג'ונס, שם, ב', 867—868. במקור היווני מדובר על "בגדים מעטים כדי שתי ליטרות" וברי שהכוונה לשווי הסחורה, כדעת ג'ונס, ולא למשקלה.

99 השווה ג'ונס, 867.

100 לכל אלה עיין R. S. Lopez, Silk industry in the Byzantine Empire, Speculum, XX (1945), pp. 1—42, ובמיוחד עמ' 11 ואילך.

101 עמ' 90, ש' 6—11.

אחיה ואבוא אל אפריקה או אל גאליה ואמכור...". וכאן הוא ממשיך וגשבע שיחזיר את הפדיון לקונסטנטינופול בלא מרמה¹⁰². יעקב אמנם לא הגיע אל גאליה במסעו זה, אבל אין הזכרתה בבחינת ציון סתמי לארץ רחוקה, להדגיש שהוא עתיד לחזור עם כספי הפדיון אל שולחו לקונסטנטינופול מכל מקום שהוא, אלא באמת עשוי היה יעקב להפליג מאפריקה לגאליה. כך אולי במקרה שתנאי השוק באפריקה לא יראו לו רצויים. ההכרעה בנידון הושארה כנראה על-ידי בעל הסחורה ליעקב עצמו.

אף כי יעקב לא הגיע במקרה זה לגאליה הרי לפנינו ידיעה נוספת לקשרי המסחר בין המזרח, ביזאנטיון, לתחומי הפראנקים בזמנים אלה ומה שיש לו חשיבות מבחינתנו, שמדובר בסוחר יהודי ואיש המזרח שסחר בבגדים יקרים שהובאו מקונסטנטינופול. פעילותם של סוחרים ממוצא מזרחי, וזאת עוד למן התקופה הרומית, באיטליה, גאליה ועוד מוכרת יפה וחשיבותם ניכרת כידוע לא רק בחיים הכלכליים¹⁰³. בין אלה לא נעדר מקום היהודים¹⁰⁴. באשר לגאליה עצמה, הרי שבתקופת המירובינגים נתון היה המסחר במידה רבה בידי סורים ויהודים¹⁰⁵. היהודים בגאליה בזמנים אלה היו פעילים לא רק במסחר המקומי אלא גם בזה הרחב יותר וניתן להניח שהיו קשורים למסחר הים-תיכוני, ובתוך כך — שנטלו חלק ולו גם צנוע במסחר עם המזרח¹⁰⁶. במסחר הים התיכון בכלל בלטה מאוד פעילותם של סוחרים ממוצא מזרחי כמו הסורים¹⁰⁷ וביותר כמובן בקשרי המסחר

102 הבאת הפדיון לאדוניו ביושר מודגשת על-ידי שני תוארי פעל. המשפט מסתיים בציון משכורתו של יעקב *καὶ τὸ χρυσὸν ἀποσώζω σοι... ἀδελῶς καὶ ἀγαδῶς, λαμβάνων ὑπὲρ μισθοῦ μου...*

103 אמנם מדובר הרבה על כאלה שישבו באופן ארעי או דרך קבע בארצות המערב והיו חלק מהאוכלוסיה ממוצא מזרחי שם. על כל אלה ראה L. Bréhier, Les colonies d'Orientaux en Occident au commencement du moyen-âge (Ve-VIIIe siècle), BZ, XII (1903), 1—39 H. Pirenne, Mahomet et Charlemagne², Paris, 1937; עמ' 11 ואילך; 62 sqq.; P. Lambrechts, La commerce des "Syriens" en Gaul-du haut empire à l'époque mérovingienne, L'Antiquité Classique, VI (1937), 35—61 A. R. Lewis, Naval power and trade in the mediterranean (A. D. 500—1000), Princeton 1951, 10—14

104 ראה בחיבורים הנזכרים בהע' 103, 105. לאחת הידיעות המענינות ביותר, שבאה בהקשר לכיבוש איטליה על-ידי יוסטיניאנוס, ראה פרוקופיוס, המלחמה הגותית, מהד' Haury, א, ח, 41. היא מלמדת על המקום המיוחד שהיה ליהודי נאפולי בחיים הכלכליים-המסחריים של העיר. מתקבל מאוד על הדעת שהיהודים בעיר היו קשורים גם למסחר הימי.

105 ראה במחקרים הנ"ל בהע' 103 וראה עוד S. Katz, The Jews in the visigothic and Frankish kingdoms of Spain and Gaul, Massachusetts 1937, 125 sqq.

106 לגבי התקופה הבאה, הקארולינגית, ראה בהקשר זה כץ, שם, עמ' 133. מן המפורסמות הוא שבהמשך הזמן לאחר כיבושי האיסלאם הפכו היהודים במיוחד למתווכים המסחריים ולמקיימי הקשר הכלכלי בין המערב הנוצרי והמזרח המוסלמי. ראה למשל, כץ, שם, עמ' 133 ואילך. באשר לימי המירובינגים, אמנם יש מי שמצמצם פעילותם של היהודים בגליה למסחר המקומי בלבד, למשל Lambrechts, שם, עמ' 51 ונראה שלא בדיון. ראה לדברים אלה כץ, שם, עמ' 128, 131—132. לשון והירה נוקט: W. Heyd, Histoire du commerce du Levant-au moyen-âge, I, Leipzig 1885 (Reprint 1936), 125—126

107 ראה למשל, אמנם בהגזמה לא מעטה, ברהייר, שם, עמ' 37. המונח "סורים" בכלל נפוץ במקורות התקופה הנוגעים בחיי המסחר של ארצות המערב ועל כך במחקרים הנ"ל.

בין מערב למזרח¹⁰⁸. כאן אפשר לומר היה חלקם מכריע. מן הנאמר כאן בדוק' יעק', אנו יכולים להביא ראיה, שהיהודים נטלו חלק בזמנים אלה, במסחר הים תיכוני בין מזרח ומערב.

שכרו של יעקב נקבע מראש לחמשה עשר nomismata (סולידים)¹⁰⁹ לשנה. אין כל רמז בחיבור להכנסה נוספת חוקית. השיטה במקרה הנוכחי איננה זו שלפיה מקבל סוכן חלק מן הרווחים¹¹⁰. אמנם שיטה זו איננה מנוגדת בהכרח לתשלום משכורת קבועה, אבל בתנאים בין יעקב לשולחו לא הוסכם אלא אותו סכום הקבוע כשכרו¹¹¹. כדרך פעולתו של יעקב בקארתאגו נזכרת המכירה "בחשאי" וזו נתפסה, ככל הברור לנו, כמנוגדת להסכם בינו לבין שולחו¹¹². אמנם לא ברור כיצד בדיוק צריכה היתה להעשות המכירה בגלוי, אם לתפוס לשון אחר, אולם העקרון המנחה כאן נהיר לגמרי והוא, שיהיה ידוע באילו מחירים מכר יעקב את הסחורה שהביא אתו מקונסטנטינופול¹¹³. כל הצלחה במכירה היתה צריכה ליפול בחלק של אדוניו. אפשר לתאר שבשיטת התקשרות עסקית מעין זו היה תשלום המיסים או המכסים על חשבון בעל הסחורה והוא הדיון, ככל המסתבר, לגבי דמי ההפלגה בים ובוודאי בקוים הארוכים הראשיים. רמז לכך מצוי בתרגום הסלאבי לפיו מסר בעל הסחורה את יעקב לקברניט ידוע שהיה מפליג באזורי המערב (עמ' 90, לש' 6). כמו־כן אנחנו שומעים שהוסכם בין יעקב לשולחו שהוא יחזור "באותה אניה" (עמ' 90, ש' 25—26).

הערכת משכורתו של יעקב תלויה בגורמים שונים. כך יש לא רק להשוותה למשכורות אחרות (ובודאי רצוי היה לאלה של סוחרים מסוגו), אלא יש להתחשב גם ביוקר המחיה או בכוח הקניה של הכסף באותם זמנים, ואפילו ראוי לקחת בחשבון את שווי הסחורה שעמו וכיצא באלה. אין בדעתי לעסוק ממש בכל אלה, ובכלל אין בידניו די נתונים ישירים להערכה כזאת, ואסתפק רק בכמה הערות.

כשמשווים את הסכום עליו הוסכם עם יעקב לשכרם של פועלים ואומנים שאסף אוסטרו־גורסקי¹¹⁴ או לאלה שמביאים ג'ונסון וווסט¹¹⁵ למצרים, שברובן הינן עדויות מפאפירוסים

108 ראה למשל אצל הד הנ"ל, עמ' 21—22; לואיס, שם, עמ' 45 ואילך ובעיקר עמ' 47.

109 עמ' 90, ש' 10—11. לנומיסמה בזמן זה ראה Ph. Grieson, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks collection and in the Whittemore collection, II, 1, Washington 1968, 5 sqq. הסולידוס, מטבע הזהב הביזנטי, נטבע במאה השביעית בכמויות גדולות ובמשקל מלא, דבר המוכיח שהמדינה לא סבלה מחסור במתכת יקרה זו.

110 ראה גם R. S. Lopez, The Role of Trade in the economic Readjustment of Byzantium (1959), 82 in the Seventh Century, Dumbarton Oaks Papers, XIII.

111 ראוי לשים לב גם לסדר הדברים והלשון בשבועת יעקב אותה הוא חותם בהבטחת הבאת הפדיון לאדוניו בלי להונותו ובציון המשכורת שיקבל. הדברים צוטטו בחלקם לעיל הע' 102.

112 למכירה "בחשאי" ראה עמ' 90, ש' 11, 25. אין להיתפס מלכתחילה לגוון השלילי שעשוי להתלוות למילה זו בהקשרים כאלה. אבל בהוכחתה השניה מכווין לכך בבירור הקונסטנטס והוא מה שכתב יעקב מקארתאגו לבעל הסחורה. הקטע מובא להלן עמ' 19. לדאבוננו תרגום הנוסח הסלאבי, עמ' 90, לש' 9, 12 איננו בהיר די צרכו ואין ללמוד ממנו לענין הגדון (בונביץ' לש' 9, מביא בסוגריים מילה אחת היכולה לשנות את המובן של תרגומו).

113 לשיטת המכירה "בחשאי" ראה להלן הע' 134.

114 BZ, XXXII (1932), 295 sqq.

115 A. Ch Johnson & L. C. West, Byzantine Egypt: Economic Studies, Princeton 1949, 149 sqq. אותנו מענינים רק תשלומי כסף במאות ו—ז.

ומיעוטן מן הספרות ההגיוגרפית, רואים שבהרבה מקרים לא הגיעו מקבלי המשכורות השונים ל-15 סולידים לשנה, ולעתים קרובות אף היו רחוקים מרחק הגון מסכום זה.¹¹⁶ פעמים היה הסכום המשולם זעום ביותר והגיע רק כדי נומיסמה (nomisma) אחד או שנים.¹¹⁷ אבל ראוי לציין, שבמקרים שונים, ואינני מדבר על עדויות בהן נזכר במפורש תשלום נוסף בעין, יש לחשוב שהיתה לאיש הכנסה נוספת כלשהי, או נאמר שהאיש קיבל ממעבדו אוכל ולינה.

סכום זהה לזה שקיבל יעקב, כלומר 15 נומיסמטה, נזכר בפאפירוס מהמאה השביעית כמשכורת שנתית של χαρτουλαρίος אחד, שביצע אי אילו שליחויות.¹¹⁸ ואפשר למצוא דוגמאות נוספות לסכומים קרובים.¹¹⁹ בעדויות אחדות, המובאות במחקרים הנ"ל, עולים תשלומי המשכורות השנתית במעט או בהרבה על משכורתו של יעקב. במקרה אחד (שנת 570) שומעים על רופא שקיבל 60 סולידים, כנראה לשנה.¹²⁰ בכל אופן קשה כאמור להעריך כראוי את משכורתו של יעקב.¹²¹ אומנם ניתן להטיל ספק רב אם סכום של 15 סולידים לעצמו יכול לאפשר רמת חיים למעלה מבינונית במקרה הטוב.¹²² אבל אין אנו יודעים אם לא קבל יעקב משולחו לפחות חלק מהוצאותיו, או פיצוי עליהן בדרך כלשהי, מה שעשוי לתת למשכורתו השנתית משקל שונה. כך או כך יש להדגיש שיעקב הריהו שכיר ואין כל רמז בדוק' יעק' שתוך כדי שירותו אצל הסוחר הגדול סחר גם בסחורות משל עצמו. לשאלת הרווחים הבלתי כשרים, הנרמזים מן הסיפור, נבוא בהמשך.¹²³

יש לנו ענין גם בידיעה שיעקב "נשא איגרת (ἐπιστολή) משמע תעודה) מטעם בעל המטען לבל יאסר ויפגע באפריקה בתור יהודי" (עמ' 89, ש' 15—16). בהמשך מסופר שהוא התראה באפריקה כנוצרי לבל יוטבל (עמ' 90, ש' 13), שכן הוצאה שם אותו זמן אל הפועל גזירת שמד על היהודים.¹²⁴ מהי אם כן אותה איגרת? אם כי תכליתה

116 ראה סטאר, עמ' 292, הע' 65. ראוי להעיר שהשוואה לחלק מן המשכורות שהובאו במחקרים הנ"ל, כוונתי לאלה של פועלים פשוטים או אפילו מקצועיים בתחומים אחדים, אם כי איננה חסרת ערך עלולה להטעות ויעקב בודאי אינו עומד במישור אחד עם אלה.

117 לדוגמאות ראה אוסטרורגורסקי, עמ' 295; ג'ונסון—ווסט, עמ' 195.

P. Oxy. 1864 118

119 ראה למשל ג'ונסון—ווסט, עמ' 194.

120 ג'ונסון—ווסט, עמ' 71, 195. או למשל שם, עמ' 194; אוסטרורגורסקי, עמ' 296, לנזאריין שקיבל סכום השווה ל-2 נומ' ועוד 15½ קרטיה (keratia) לחדש. משכורותיהם של פקידי מדינה ושרי צבא ובוודאי מן הדרגות הגבוהות (ר' למשל, ג'ונסון—ווסט, עמ' 291 ואילך), הן ענין אחר לגמרי ואין להן מקום כאן.

121 לפי קביעתו של אוסטרורגורסקי, עמ' 287, קיבלו פועלים (מקצועיים בודאי), ובעלי מלאכה בתקופה הביזנטית הקדומה בין נומיסמה אחד לשנים לחדש, וראה גם, שם, עמ' 298, לשכרו היומי של פועל. לפי קביעה זו אפשר להתרשם שמשכורתו של יעקב איננה גבוהה אף כי, כאמור, במחקרים הנ"ל ציינו לא מעט משכורות נמוכות משלו.

122 בלי להיכנס לשאלת יוקר המחיה—וכאן חשוב היה לדייק למקומות מסוימים אליהם הגיע יעקב—אפשר להעיר, שלפי חישובו של אוסטרורגורסקי, עמ' 299, הוציאה האוכלוסיה העניה ביותר עשרה עד חמשה-עשר folles לנפש ליום על מזון, שהיה כמובן חד גווני ודל (לדוגמה, שם, עמ' 298). אף לפי זה יכולים להתרשם ש-15 סולידים לבדם אינם מאפשרים רמת חיים גבוהה דווקא. ראה גם הע' קודמת לקביעתו של אוסטרורגורסקי.

123 ראה גם לעיל, עמ' 16 למכירה "בחשאי".

124 ראה על כך להלן עמ' 20—21.

המפורשת של 'איגרת הגנה'¹²⁵ זו היא, שלא יפגע "בתור יהודי", אפשר להעלות על הדעת שהיתה זו קודם כל תעודה שנועדה להקל על יעקב את מגעיו, במידת הצורך, עם פקידות המדינה וגורמים אחרים, ולהסיר מכשולים מיותרים מדרכו על-ידי כך שנקבע בה, שיעקב הוא שליחו וסוכנו של פלוני מכובד בבירת הקיסרות וכד'. כלומר, שהאיגרת היא בעצם יפוי כח. לא מן הנמנע שגם סוכני מסחר אחרים נהגו לשאת אתם תעודות כאלה. יחד עם זאת אולי היה בניסוח וברוח הדברים ב'איגרת', או יותר בהתעלמות מיהדותו של יעקב, וכמובן בשם השולח — כדי להרחיקו מחשד שאין הוא נוצרי¹²⁶.

באפריקה¹²⁷ היתה תחנתו הראשונה של יעקב בתנאי (Thenae)¹²⁸, עיר נמל של ביזאקיון, אחת הפרובינקיות של אפריקה. בעיר זו ירד מן האניה בה הפליג מקונסטנטינופול והחל לעסוק במה שלשמו בא לאפריקה¹²⁹. על מעשיו בעיר זו איננו יודעים פרטים. מתנאי יצא יעקב לקארטאגו "כדי למכור בגדים"¹³⁰ וזאת בספינה¹³¹ ששכר לו¹³².

¹²⁵ "protective letter" כניסוחו של סטאר, עמ' 289.

¹²⁶ אם להניח אחרת שהאיגרת היתה תעודת הגנה מובהקת על יעקב כיהודי, ברוח דברי המקור, כלומר הרבה יותר מיפוי כוח, הרי יש לשער שיעקב, משנתקל במציאות החמורה באפריקה, החליט להעדיף התראותו כנוצרי מלפנף באיגרת שבידו.

¹²⁷ תיאור הפרשה האחרונה, שעיקרה המוצאות את יעקב באפריקה, נמצא בעמ' 89–91 ובשני חלקים: א. הקטע הגדול — עמ' 90, ש' 3 עד סוף החבור (או אם לצרף ענינים קודמים לפרשת אפריקה, מעמ' 89, ש' 24 ואילך). ב. עמ' 89, ש' 10–16. כאן ניתנים כמה פרטים שאינם נזכרים בסיפור המסודר והשיטתי (א). שילוב הדברים נעשה כראוי ובקיצור נמרץ על-ידי מאס, עמ' 576 וחזור על דבריו קרויס שם, עמ' 33.

¹²⁸ הכתיב במקור הוא *Ἀθήναι*. "ושם באתנאי הורידה אותו הספינה שהובילה אותו מביזאנטיון לאפ-ריקה" (עמ' 89, ש' 13–14, והשווה ש' 11) והיא תנאי שבביזאקיון כמפורש שם, ש' 11. והשווה מאס, עמ' 576. לצורות בהן נכתב שם העיר ראה CIL, VII, p. 10. ביזאקיון נזכרת גם בעמ' 91, ש' 4 (*Βιζάνιος*) אחרי המילים "והוא בא אל אפריקה", עמ' 90, ש' 11, צריך להוסיף את הידיעה על הגיעו לתנאי, עמ' 89, ש' 13–14.

¹²⁹ בעמ' 89, ש' 12 נאמר: "כי היתה לו שם פרגמטיא (*πραγματεία*) של איש ביזאנטי גדול אחד וגו'".

¹³⁰ עמ' 89, ש' 14–15; עמ' 90, ש' 11.

¹³¹ *σάνδαλος κάραμης* כך מצוינת הספינה עליה עלה יעקב, ראה להלן הע' 132. *κάραμης* צריך להיות *κάραβις* ראה גם בדוק' יעק' עמ' 88, ש' 26 והשווה מאס, עמ' 577. המילה בצורה זו או בצורות קרובות, רווחת בספרות הביזאנטית כמונה כללי לאניה, לספינה. לדוגמה בלבד, כרוניקון דפסחא, למשל עמ' 696 ש' 15, א, Constantinus Porphyrogenitus, de adm. imp., ed. Moravcsik H. Ahrweiler, Byzance et la mer etc., 322. ראה גם, לתפוצת המילה בתעודות הגניזה הקהירית ראה S. D. Goitein. Paris 1966, 409; 22 sq. Mediterranean Society, I, Economic Foundations, Los Angeles 1967, 305 (ראה גם carabus במילונם של Lewis & Short).

סנדלוס הוא טיפוס של ספינה. ראה יואנס מאנטיוכיה F H G, V. fr. 218 f., 5, p. 38. תיאופאנס, עמ' 397, ש' 7. ראה גם Ahrweiler, עמ' 409, בין המונחים הרגילים לספינות קטנות. בכרוניקון דפסחא, עמ' 722, ש' 20 (מקום שהצביע עליו כבר מאס, עמ' 577), מדובר על "קרבים הקרוי סנדלים" (*κάραβις λεγόμενος σάνδαλις*). כלומר, קרבים הוא המושג הרחב יותר לעומת סנדלים. לפיכך התרגום של הצרוף בדוק' יעק' צריך להיות כך: יעקב עלה "לסנדלוס (שהוא/או שהוא סוג של) ספינה", או בשינוי קל של סדר המילים "לקרבים (הקרוי, או מטיפוס של) סנדלוס".

¹³² השווה מאס, עמ' 576; קרויס, עמ' 33. מאס לומד זאת בודאי מעמ' 89, ש' 10–11. כאן

בקארתאגו הצליח למכור סחורתו בזמן קצר ומסופר שהמכירה נעשתה בחשאי¹³³. כאן מצוי גם תיאור אופן עבודתו של יעקב, שיש בו גם להסביר את ענין המכירה שלא בגלוי. המחבר מתאר מקרה אחד של מכירה מפני שהוא הוביל לגילוי זהותו היהודית של הסוחר הגדון. לפי המסופר מכר יעקב לפלוני שלושה בגדים יקרים (*ἀρώτητα*) מאלה שברשותו, ושומעים שהוא הביאם לבית הקונה¹³⁴. כיוון שבינתיים ירד הערב החליט יעקב שלא לקחת אתו את תמורת הבגדים, אלא לשוב לשם כך לבית הקונה בבוקר יום המחרת. בהמשך מסופר כיצד נתגלה שיעקב יהודי, דבר שהוביל לתפיסתו על-ידי השלטונות ולהטבלתו לנצרות¹³⁵. זמן מה לאחר מכן התקיימה במקום זה, כפי שיוצא מן החיבור, פגישה בין יעקב לבין יהודים אנוסים אחרים. פגישה זו מהווה מסגרת לדוק' יעק' והיא עיקר תוכנו, לגביה ניתן אמנם להעלות ספיקות שונים. אך בכל אלה אין לנו ענין כאן.

לפי המסופר החליט עכשיו יעקב שלא לשוב לקונסטנטינופול, בניגוד למה שהסכים עם בעל הסחורה, והוא אף כתב לו על כך במפורש. הוא גם הודה שלא נהג לפי ההסכם שביניהם. והרי דבריו (עמ' 90, ש' 25—26): "מכרתי בחשאי ובאופן טפשי¹³⁶ את הבגדים שנתת לי ולא עזבתי להפליג באותה האניה כמוסכם אתך ואינני מסכים להפליג". אין לחשוב שיעקב התכוון להחזיק בידיו את כל כספי הפדיון אפילו אם חש ביטחון גדול יותר בחסות דתו החדשה וידידיו החדשים, אבל קרוב לוודאי שהיה בדעתו להשאיר אצלו חלק מרווחי המכירות. כך או אחרת, בעיני הסוחר הגדול בקונסטנטינופול היתה החזרתו חשובה עד כדי כך שפנה לידידו ופטרונו בחצר הקיסר וזה שלח לבקשתו אחד מאנשיו לאפריקה להחזיר את יעקב (עמ' 91, ש' 1 ואילך)¹³⁷. השליח בא לקארתאגו ותפסו שם. בעקבות זה, אנחנו שומעים שיעקב יצא מקארתאגו ב־13 ליוני 634¹³⁸ והפליג תחילה

מדובר על הפלגתו של יעקב מקארתאגו חזרה לתנאי (ראה להלן) וזה לשון הקטע: *ὁ δὲ Ἰάσοβος εἰσῆλθεν εἰς σάνδαλον κάραμιν, ὃν ἦν μισθωσάμενος ἀπὸ Ἀθηναίων...* "ויעקב נכנס לספינה (ראה לעיל הע' 131), אותה שכר מ(א)תנאי" וגו'. מדובר איפוא בספינה שנשכרה מ (*= ἀπὸ*) תנאי. אין לחשוב כמוכן שהספינה שהובילה את יעקב מתנאי הייתה לו בנמל קארתאגו עד לסיום עסקיו, כי אנחנו יודעים שהוא שהה בעיר זמן ממושך למדי. יש להניח שיעקב הפליג חזרה לתנאי, במקרה או שלא במקרה. באותה ספינה ששכר בעבר כדי להגיע לקארתאגו ואשר ערכה הפלגות בקו זה.

133 השווה הקדמת הסלאבי, בונביץ', עמ' 2, ש' 16.

134 ובכן המכירה 'בחשאי' מבוססת על הבאת הסחורה לבתי הלקוחות ומכירתה שם. לשיטה זו במסחר הבגדים ראה גם סינסיס, מכתב 52 (PG, LXVI, 1380) ועיין ג'ונס, 867—868. אפשר אם כן לתאר, שהמכירה בגלוי צריכה היתה להתבצע במקומות צבוריים המיועדים לכך. ואולי ניתן למצוא הד לכך בסלאבי, עמ' 90, לש' 9, 12 לפי שתי אפשרויות התרגום העולות מבונביץ'. ראה לעיל, הע' 109.

135 התיאור בהקדמת הסלאבי, בונביץ', עמ' 2, מפורט יותר. ליווני, ראה עמ' 90, ש' 16 ואילך. אגב מסתבר, שבהקניית הדת החדשה ליעקב נטלו חלק נזירים ממנזר אחד בקארתאגו (עמ' 5, ש' 2—3).

136 בחוסר מחשבה, *ἀσυνούτως*. יתכן שכוונתו לשיטה בה מכר את הבגדים מפני שהיא בניגוד להסכם בינו לשולחו. או אולי רוצה יעקב לומר שלא השיג רווחים גדולים לסחורה.

137 מסתבר ששליחת שליח נחשבה יעילה יותר משליחת איגרות וקובלנות לשלטונות באפריקה. אפשר ללמוד מהענין גם על חולשת מעמדו של איש העסקים הפרטי, לפחות במקרה זה. לדאבוננו חסרים פרטים על האופי המדויק של הקשר העסקי בין יעקב לשולחו.

138 עמ' 91, ש' 9.

לתנאי¹³⁹, אולי כדי לחסל עסקיו שם¹⁴⁰. פרק זה מסתיים במילים "ומשם הפליג" (עמ' 91, ש' 4) — מתנאי, ככל המסתבר לקונסטנטינופול¹⁴¹. יותר אין אנו שומעים על יעקב זה דבר.

*

מכל הנתונים שליקטנו אודות יעקב מצטיירת תמונה של סוחר, שהרבה בנסיעות לפרנסתו, כך בכל אופן באותם פרקי זמן בחייו עליהם יש בידינו ידיעות. יעקב נטל חלק במסחר הימי והבינלאומי והפליג בין כרכי ים וארצות של המדינה הביזנטית, ועשוי היה להגיע גם מחוץ לגבולותיה במערב הים התיכון לגאליה. ראינו שתחילה פקד יעקב נמלים לאורך חופי אסיה הקטנה, סוריה וצפון ארץ-ישראל כמו גם באיים. יותר מאוחר נתארכו הרבה קוי מסעותיו הימיים והוא הגיע לאפריקה. בסיסו הראשי בכל אלה היתה קונסטנטינופול, שאפשר סחר גם בה ובסביבותיה. עוד התברר לנו, שיעקב איננו משתייך לשכבת הסוחרים הגדולים, אין הוא אלא סוכן מסחר ובמעמד של שכיר — כך לפחות בהמשך הזמן.

התנאים בזמן זה או אחר בתקופה הנידונה אינם יכולים להחשב כנוחים לחיי המסחר. המלחמות מבית בימי פוקאס, או פלישות הפרסים ואחרים בימי ובימי הרקליוס, לא היה בהן כדי לתרום לפעילות מסחרים תקינה, אף כי יש להזהר מהפרזה בנקודה זו, שכן לא מדובר בכל זמן ובכל מקום. ראינו שיעקב הגיע לערים שהתחוללו בהן מהומות ועשוי היה להקלע גם בעל כורחו להתנגשויות. בהזדמנות אחרת בימי הרקליוס נשלח יעקב, כאמור, לאפריקה בגלל מהומות שהפריעו למסחר התקין. כל זה בוודאי לא היה מיוחד ליעקב וסוחרים נוסעים צפויים היו לקשיים מעין אלו וביותר בימים סוערים. אבל סוחר יהודי קל וחומר עלול היה להקלע למצבים קשים בתחומי המלכויות הנוצריות, ועניינו בקיסרות הביזנטית. אמנם קנאות דתית נוצרית שכוונה נגד היהודים לא עשתה עכשיו פסיעותיה הראשונות, ופגיעה ביהודים מטעם המדינה היתה בעלת מסורת ארוכה. עם זאת בדורות אלה נוסף עוד מימד לכאן, שמד על היהודים מטעם השלטונות¹⁴², ובימי חייו של יעקב שומעים בצורה המפורשת ביותר על טבילה לנצרות שנגזרה על היהודים ויותר מפעם אחת על-ידי השלטונות¹⁴³. כך בימי מאוריקיוס גזר דומיטיאנוס בן אחי הקיסר גזירת שמד על היהודים והשומרונים במליטיני וכנראה בכל הפרובינקיה הארמנית

139 כך לפי עמ' 89, ש' 10—12 והסלאבי שם ובעמ' 91, ש' 4. השווה מאס, עמ' 576.

140 עמ' 89, ש' 12 וראה לעיל הע' 129.

141 השווה מאס, שם. הסדר בפרשה אחרונה זו הוא: יציאה מקונסטנטינופול, תנאי, קארטאגו, תנאי וחזרה לקונסטנטינופול.

142 על מקרה שמד מאונס של יהודי בוריון בקירנאיקה. שלפי המסופר יוסטיניאנוס הוא שעמד מאחוריו, מוסר Procopius, de aed., VI, 2, 23. הדבר קרה בוודאי בימי כבוש המקום על-ידי הביזנטים ובעיר, שלפי פרוקופיוס (שם, ו, ב, 21), היתה במצב מיוחד במינו עד אותו זמן, בהיותה סמוכה לתחומי הברברים. להחמרה מיוחדת של יוסטיניאנוס עם יהודי אפריקה ראה נובלה 37, סעיף 8 (שנת 535).

143 לארצות במערב, ספרד הויזיגותית ומלכות הפראנקים בהקשרים אלה בתקופה הנידונה ראה למשל כץ, שם, עמ' 11 ואילך, 24—26; י' בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית², תל-אביב תשי"ט, עמ' 12—13.

(ג' בזמן זה) שמליטיני היתה בירתה¹⁴⁴. קשה לקבוע אם גזר פוקאס גזירת שמד. נראה שראוי לקבל את דעת החוקרים הדוחים ידיעה על גזירה כזו, כל עוד המקור היחיד לה היא הכרוניקה של פסודודיוניסיוס מתל מחרה¹⁴⁵, אך אולי יש במסורת על גזירה זו לרמוז לצעדים שנקטו השלטונות, ולו רק המקומיים, כנגד היהודים, ובוודאי יש בה להצביע על אגירת אותם ימים¹⁴⁶. גזירת שמד שתוצאותיה היו קשות, גזר הרקליוס קיסר בחלק מאוחר לשלטונו וזו הקיפה תחומים רחבים. אמנם במקורות צויין שהגזירה הקיפה את כל הקיסרות¹⁴⁷, אבל נראה שלא כך היה הדבר לפחות למעשה¹⁴⁸. הידיעה הקונקרטית והברורה מתיחסת לאפריקה, בה כיהן אז כנציב (פרפקטוס) גאורגיוס¹⁴⁹. היום ברור ממכתב אחד של מכסימוס (Maximus Confessor), שהגזירה באפריקה איננה מאוחרת למאי 632 ושהיא הוטלה גם על השומרונים. נפגעו בה, לפי אותה עדות, עשרות אלפי נפשות של "ילידי המקום ומהגרים"¹⁵⁰.

לאפריקה בזמן זה בא, כאמור, יעקב והתראה שם כנוצרי, עד שלבסוף נתגלתה יהדותו. נראה שלא היתה זו הפעם הראשונה שיעקב נהג כך. כשהמחבר מספר על המוצאות אותו באפריקה והמסווה הנוצרי ששם עליו, הוא אומר את הדברים הבאים (עמ' 90, ש' 13—14): "וכדי שלא יוטבל התראה (יעקב) כנוצרי, בהשבעו — הוא אמר — במשיח ובמרים הקדושה, כי גם במורח עשה (אותם) מעשי הונאה". מסוף הקטע¹⁵¹ יוצא שהעמדת פני נוצרי לא היתה דבר חדש בשביל יעקב. גם קודם לכווא לאפריקה התראה, וודאי לא אחת, כנוצרי וזו כוונת *ἐπιθέσεις* (גניבת דעת, מעשי הונאה וכד') שהיו נטילת שבועה מעין זו וכיוצא באלה. אילו ידענו בבטחה שמה שמסופר בדוק' יעק' שבתחילת שלטון פוקאס מסר יעקב את הירוקים בקונסטנטינופול לכחולים וכינה אותם "יהודים וממזרים", הוא ידיעה נכונה, היה בזה אישור ועדות קונקרטית לידיעה הנדונה. כלומר שהצטרפותו

144 יואנס מניקיו, פ' 109, ס' 2, עמ' 162. הדבר היה בתחילת שלטונו של מאוריקיוס, שם ס' 1. ראה סטאר, עמ' 283. בדוק' יעק', עמ' 63, ש' 14—15 נזכרת שמחת היהודים על מית מאוריקיוס.

145 ed. et tr., Chabot, Paris 1895, p. 4. וראה סטאר, עמ' 284. בכרוניקה זו מובא סיפור דומה מאוד לזה שנמצא בהקדמת הדוק' יעק' הסלאבי בשני שינויים עיקריים של זמן ומקום. הגזירה מיוחסת לפוקאס בעוד שבדוק' יעק' מדובר על הרקליוס ואילו מקום הפרשה בחיבור זה הוא ירושלים וארץ-ישראל ואילו בדוק' יעק' הענין נקבע לקארתאגו. ראוי לתת את הדעת שהסיפור בדוק' יעק', שכמוהו נמצא גם אצל פסודודיוניסיוס מתל מחרה, איננו מופיע בכתבי היד היווניים שבידינו אלא בתרגומים, כבסלאבי. אמנם מקובל שהסלאבי תורגם ישירות מנוסה יווני.

146 ראה סטאר, עמ' 283—284.

147 ראה באגירת של מכסימוס (עניינה נזכר להלן) R. Devreesse, *Revue des Sciences Religieuses*. XVII (1937), 34—35; J. Starr, *Byzant. neugriech. Jahrb.*, XVI (1940), 194. דוק' יעק', עמ' 1, ש' 14—15; מיכאל הסורי, מהד' Chabot, כך ב, עמ' 414.

148 סטאר למשל (JPOS, XV (1935), 289) מעיר, שבקונסטנטינופול גופה לא הוצאה הגזירה אל הפועל ואנחנו שומעים על השתתפות יהודים במהומות שפרצו לאחר מות הרקליוס וזאת לגבי אותה עיר גם מן הדוק' יעק'. Nicephoros, *Historia syntomos*, ed. De Boor, Leipzig 1880, p. 30. סטאר מנסה ללמוד

149 כך לפי דוק' יעק' והאגרת של מכסימוס שצוינה לעיל הע' 147.

150 ראה במאמרים הנזכרים לעיל הע' 147 (Devreesse), עמ' 28 ואילך.

151 *ὡς καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐποίησεν τὰς ἐπιθέσεις* כמוכן, דברים אלה אינם חלק מן השבועה.

של יעקב לקריאות 'יהודים', שקראו כמסתבר הכחולים לעומת הירוקים¹⁵², היתה מלמדת שיעקב העלים את זהותו היהודית עשרות שנים לפני הפרשה האחרונה. אבל גם אם יוטל ספק בפרט זה ככל שהוא נוגע ליעקב ניתן למצוא כאן סימוכין כלשהם להתראותו של יעקב כנוצרי בהודמגויות שונות, כשהדבר נראה לו מועיל.

מן הראוי להעיר גם שמכל הידיעות על יעקב בהקשר לכחולים ולירוקים ניתן לקבוע בבטחון לפחות זאת שיעקב אכן לקח חלק במאבק בין שתי מפלגות הקרקס. נראה שיעקב היה מעורב בהתנגשויות שבין שני הצדדים, קודם כל בעיר מגוריו בקונסטנטינופול, ולא מן הנמנע שגם בערים נוספות אליהן הגיע במסעותיו¹⁵³. יעקב מתואר כמי ששינה עמדותיו לפי הנסיבות. כך זמן ידוע תמך בכחולים שנהנו מאהדת פוקאס ואילו עם התמוטטות שלטונו הגדיר יעקב את עצמו כירוק, שהרי יד הירוקים אויבי קיסר זה היתה עכשיו על העליונה. אין סיבה שלא לקבל תמונה זו כמות שהיא ויעקב יכל לשמש כדוגמא לרבים מן הבחינה הזאת. מתקבל על הדעת שגם הציבור היהודי במקומות שונים קבע עמדותיו לגבי שתי הסיעות בהתאם לנסיבות המקומיות והכלליות, אבל קשה ללמוד על עמדות אלה, אם בכלל, מן הדוק' יעק' ובודאי לא ממה ששומעים על יעקב בהקשרים הנדונים¹⁵⁴.

עד כה עסקנו ביעקב, ובעיקר כסוחר, וחושבני שאין בהטלת ספק או בדחיית פרט כלשהו מספור קורותיו כדי לקפח מן התמונה הכללית שהעלינו.

ג

בדוק' יעק' נזכר סוחר יהודי נוסף, דבר שלא הושם אליו לב. בהמשך החיבור¹⁵⁵ מופיע יהודי בשם יוסטוס, התופס מקום בולט בשלב מתקדם של הויכוח עם יעקב. לפי המסופר הגיע יוסטוס אל מקום הויכוח, דהיינו לקארתאגו, מן המזרח והתגורר אצל יצחק בן דוד¹⁵⁶, שנמנה על האנוסים בעיר. יוסטוס היה כאמור בנו של שמואל, מורו של יעקב בצעירותו¹⁵⁷ והוא הכיר את יעקב עוד מימי נעוריהם בארץ-ישראל¹⁵⁸. יוסטוס זה מתואר כיהודי קנאי, שגינה את האנוסים, כל שכן את יעקב, בו ראה אויב בנפש. אבל, כמובן, בסופו של דבר שוכנע יוסטוס על ידי יעקב באמיתות הנצרות והבטיח שהוא ובניו יתנו יקבלו עליהם את הנצרות. עם זאת מעניין לציין, שאפילו לפי ספור מעין זה, שאיננו יכולים להתחסס במידה רבה של רצינות לדברים לא מעטים שבו, סרב יוסטוס להטבל והתחמק על-ידי תרוץ של מה בכך¹⁵⁹.

152 ראה גם הע' 154 להלן. יש ענין בהבראיוס *μάχιμος* בלשון הרחוב של קונסטנטינופול כשזה מצטרף דווקא לקריאת הגנאי "יהודים", כאילו להדגשת יהדותם. למראה מקום אחר, ראה למשל לפי הלכסיכון של לאמפ (Lampe) ובדוק' יעק', לפי המפתח עמ' 92.

153 בדוק' יעק' נזכרות אנטיוכיה ורודוס בהקשרים אלה.

154 ראה נספח ב.

155 עמ' 52 ואילך.

156 עמ' 52, 7–6.

157 למשל עמ' 53, 2–5; 54, 19; 63, 1; 77, ש' 4.

158 למשל, עמ' 77, ש' 1 ואילך; 52, ש' 13 ואילך; 53, ש' 1 ואילך.

159 לפי המסופר, לאחר שיוסטוס שוכנע על ידי יעקב בדברים התקשרותו לאמונה הנוצרית (ראה במיוחד עמ' 87, ש' 20–26), פנה אליו יעקב והציע לו להיטבל לנצרות (שם, ש' 27). יוסטוס השיב שהוא רוצה לחזור קודם לביתו וללמד את האמונה החדשה לבני

המחבר משתדל להציג את יוסטוס כתלמיד חכם ובקי גדול בכתבי הקודש ומציין כ- *μέγας διδάσκαλος*¹⁶⁰. כל אלה והחזרה על כך שאביו שמואל היה רבו של יעקב¹⁶¹ נועדו להגביר את רושם הצלחתו של יעקב¹⁶². באמצעות יוסטוס התכוון המחבר להראות שאף יהודי מלומד ומאמין קנאי, שלא נטבל בעל כורחו, נתפס לאמונה הנוצרית ודוקא בקיאותו בכתבי הקודש סייעה לכך.

קימים ספיקות רבים בנוגע לוויכוח הנזכר, אבל אין סיבה בדרך כלל להטיל ספק במהימנותם של נתונים ביוגרפיים שונים על יוסטוס. אנחנו שומעים שיוסטוס, שחי בארץ¹⁶³, היה קשור לעכו ולשקמונה¹⁶⁴, שאחת מהן היתה בודאי עיר מולדתו וכנראה גם מקום מגוריו הקבוע. אחיו אברהם נזכר בקשר לקיסריה ולשקמונה והתגורר כנראה באחת מהן¹⁶⁵.

והנה מתברר שאף יוסטוס היה סוחר העושה בדרכי הים, דבר הנזכר במשפט אחד ויחיד המופיע בדרך אגב. לפי המסופר¹⁶⁶, כשעמד יוסטוס לעלות לאניה בקארתאגו ולהפליג לדרכו, נפרדו ממנו אחדים ממכריו וביניהם יעקב עצמו. זה ברך את יוסטוס והוסיף (עמ' 89, ש' 5–7): *καὶ ἀπὸδος τὰ Κωνσταντινουπόλει ἐν ἀνατολὴν πρὸς σους... καὶ ἐπλευσεν*¹⁶⁷ *ἀλλὰ σπεῦσον ἀνέλθε ἐν* *ἀλλότρια, καὶ κάτελθε εἰς ἀνατολὴν* *τὰ ἀλλότρια*, וחוור למורח (כלומר לארץ-ישראל) אל בני ביתך. והוא (יוסטוס) הפליג".

מהו "מכור את ה- *τὰ ἀλλότρια*"? ברור שמדובר פה על סחורות כלשהן. השאלה היא איך להבין את ה"אלוטריה", שהוראתה היסודית היא מה ששייך לאחר. מענינת הופעת המילה בשני סיפורים אצל יואנס מוסחוס¹⁶⁸ המספרים על סוחרים שבהפליגם בים איבדו כל מה שהיה אתם באסון ימי. מצויין שהם איבדו את ה"אלוטריה" כמו גם

משפחתו. יעקב הביע חשש שמא ישפיעו עליו בלחצם היהודים, שהתקשרו עם הסרקנים והוא ישנה דעתו, אבל יוסטוס הרגיעו שלא יחזור בו (עמ' 88). תיאור כזה עשוי לקרב למחשבה שיש איזה יסוד של אמת בסיפור. אילו היה המחבר ממציא הכל מדמיונו, אפשר להגיה שהיה כותב, שיוסטוס הסכים בשמחה לטבילה הנוצרית ולא היה נזקק לתירוץ כושל כזה. אם כך, אולי כל הודאתו של יוסטוס לדברי האמונה של יעקב באה כדי למנוע הלשנה שתוביל להטבלתו לנצרות בזרוע. אבל ישנם כאן לא מעט סימני שאלה.

160 עמ' 53, ש' 7 (מקדים לזה שהוא *γαλατικός*); 68, ש' 22. בעמ' 54, ש' 26 מצוין יוסטוס בתור *διδάσκαλος*, ושם ש' 3 הוא פונה אל הנאספים וקורא להם "תלמידי". לכל זה אפשר להוסיף את המובא בעמ' 53, ש' 14–16 ועוד.

161 ראה לעיל הע' 157.

162 אפשר להוסיף גם הדגשת הכנותיו של יוסטוס לפגישות הויכוח, למשל עמ' 53, ש' 29–30.

163 לפרק זמן מאוחר בשלטון הרקליוס, בו נקבע זמן הויכוח, ראה עמ' 88, ש' 1 ואילך.

164 עמ' 77, ש' 1 ואילך, בעכו בימי מאוריקוס; 63, ש' 13 ואילך, בשקמונה אחרי מות מאוריקוס;

69, ש' 4 ואילך בעכו, בזמן התקפת הפרסים. ועוד לשתי הערים – עמ' 53, ש' 14 ואילך.

לשקמונה כעיר יהודית (*civitas Sucamina Iudaeorum*) ראה אנטונינוס מפלקנטיה

ed. P. Geyer, *Itinera Hierosolymitana*, CSEL, XXXIX, Prag-Leipzig 1898, p. 160,

ll. 12–13.

165 עמ' 86, ש' 11–17. לפי הסלאבי אברהם כתב מקיסריה אל יוסטוס.

166 עמ' 88, ש' 26 ואילך.

167 בסלאבי ישנן תוספות קלות שלא מעלות ולא מורידות.

168 *Pratum spirituale*, 186, 189 (PG, LXXXVII³, 3061–3064, 3068 sq.)

את ה-*τὰ ἴδια* מושג שהוא במובנו היסודי היפוכו של הראשון¹⁶⁹. ככל הברור "אלוטריה" בסיפורים אלה היא כל אותו חלק במטענו של הסוחר הנוסע שנרכש או נתקבל בהלוואה, בין בסחורה ובין בכסף¹⁷⁰, ואילו ה-*idia* מתיחסת להשקעתו של הסוחר הנוסע עצמו. עם זאת לא מן הנמנע שאלוטריה תופיע בענייני מסחר ימי, שבו ענייניו, גם כאשר תנאי ההסדר או צורות ההתקשרות בין בעל ההון שנשאר בעירו והסוחר הנוסע היו שונים מן המתואר בשני הסיפורים של מוסחוס¹⁷¹. כך, בין השאר, יכולה אולי המילה לציין גם סחורה שהופקדה על-ידי הבעלים בידי סוכניהם – זאת כמובן בתנאי שהסוכנים הם נושא העניין. קשה לאור זה לדעת מה היה בדיוק מעמדו של יוסטוס. ניתן לקבוע רק שיוסטוס לא השקיע כלל מהונו בסחורה כי זו צוינה על ידי "אלוטריה" בלבד. אמנם לא מן הנמנע שיוסטוס, כמוהו כיעקב, היה סוכן מסחרי שנסע בשליחות בעל הסחורה, אבל אין זו אלא אחת האפשרויות.

ובכן לפנינו סוחר יהודי איש ארץ-ישראל¹⁷², שהגיע במסעותיו לקונסטנטינופול. אם אמנם הגיע יוסטוס, כמסופר, לאפריקה ומשם הפליג לקונסטנטינופול, הרי שפעילותו של סוחר זה, שעשה כמסתבר זמן רב מחוץ לביתו, היתה בהיקף גיאוגרפי רחב למדי.

*

עסקנו בפעילותם הכלכלית של שני יהודים במחצית הראשונה של המאה השביעית, כשאמנם רוב רובם של הדברים נגע רק באחד מהם. שניהם קשורים למסחר הבינלאומי, שניהם נוטלים חלק במסחר הימי. יעקב הוא רק סוכן מסחרי ואולי גם יוסטוס איננו סוחר עצמאי. השנים קשורים מי יותר ומי פחות עם קונסטנטינופול. יעקב, שהיה כנראה יליד ארץ-ישראל, התגורר ככל הברור בעיר הנזכרת, שהיתה בסיס ומוקד לפעילותו הכלכלית. על יוסטוס, שחי בארץ וממנה יצא למסעותיו, ידוע רק שהפליג לאותה עיר לצרכי מסחרו.

169 *τὰ ἴδια καὶ τὰ ἀλλότρια* שם, 3064 A ; 3068 A. להופעת שתי המילים באופן דומה בכפיפה אחת ראה גם קירילוס מסקיתופוליס, חיי סבאס, 78 (מהד' שווארץ), עמ' 185, ש' 9. כאן מסופר על צורף כסף (*ἀγυροκόπος*) שהכסף הרב שהיה בבית-מלאכתו (חנוות) נשדד ונאמר שהוא איבד מה ששייך לו ומה ששייך לאחרים *τὰ ἴδια καὶ τὰ ἀλλότρια*. ראה גם ב- Ecloga Isaurorum, X, 1 העוסק בהלוואה ומשכון.

170 בשני המקרים לוו הסוחרים (מזור ומאשקלון), לצורך מסעם. אנו שומעים, שבשובם ממסעם הכושל, משלא יכלו לפרוע חובותיהם, הושלכו לכלא. בסיפור הראשון מצויין במפורש שהסוחר נאסר "בגלל האלוטריה" (3064 A), שערכה כפי שאנו יודעים היה חמש ליטרות זהב (= 360 סולידים). לפי הסיפור השני נתפס האיש עם שובו לעירו על-ידי המלווים, וכן נתפס רכושו (3068 A).

171 בשני הספורים היו, כאמור, הסוחרים הלווים חייבים להחזיר את ההלוואות גם לאחר שמטעניהם אבדו בים. אם כן אין אלה הלוואות-ימיות מהטיפוס המוכר יפה עוד למן יוון הקלאסית, אשר תנאי יסודי בהן קבע שהלוואה פטור מפרעון חובו אם נטרפה הספינה בים (או אבד רק המטען). השווה ג'ונס, ב, עמ' 869. הוא הדין בהסכם, שאמנם קיים בו היסוד של שותפות, הידוע כ-*ἁρρακιον* (ובשמות נוספים) בו המשקיע, ישא בהפסד השקעתו (*τὰ ἴδια*) במקרה של אבדן באסון ימי והסוחר הנוסע אינו חייב בהחזרתה. ראה למשל בנומוס נאוטיקוס, סעיף 17 (לא יכולתי להשיג את המהדורה של אשבורנר ועיינתי בטקסט המופיע אצל זפוס, כרך ב' עמ' 100, של Jus Graecoromanum). שם צויין שהטקסט מובא על-פי מהד' אשבורנר).

על שיטות אחדות שנהגו במסחר הימי ראה Lopez, DOP, XIII (1959), 80 sqq. 172 ראוי לתת את הדעת שבני המשפחה נזכרים בקשר לשלוש ערים בחוף-עכו, שקמונה וקיסריה.

ידיעות אלה מצטרפות לידיעותינו על יהודים בחיי המסחר של התקופה בכלל ובים התיכון בפרט, שאמנם אינן רבות ככל שהדבר נוגע לעולם הביזאנטי¹⁷³, אך בהצטרפן הן מעלות לפנינו תמונה יותר ברורה.

נספח א'

להטלת ספק באופי ההיסטורי של החיבור וביעקב כאישיות אותנטית ראה, A. Erhard, Oriens Christianus, S II, vol. III (1913), 154. אמנם אפשר בהחלט לפקפק כאהרד אם באמת נערך אותו ויכוח בעניני אמונה ובוודאי בצורה המתוארת בספר. ראה למשל דברי יוסף, המוצג כמחבר הספר, כיצד רשם בסיוע בנו שמעון דו"ח מדברי המתווכחים בפגישות המתוארות כסודיות בלי שהמשתתפים הבחינו בדבר (עמ' 42—43 ועוד). לעתים גם העדר פרטים מדויקים כציון שם מקום או שם איש מעוררים תמיהה וחשד. כך למשל, אין המחבר מזכיר את מקום מוצאו המדויק של גיבורו הראשי יעקב אף כי הוא מקשרו למקומות שונים. או הוא מזכיר פעמים אחדות את האיש העשיר בקונסטאנטינופול, שיעקב עשה בשליחותו, בלא לנקוב בשמו ולעומת זה הוא מציין שמות של אנשים שונים הקשורים למאורעות הזמן בכלל. אבל אין באלה, לדעתי, כדי לקבוע את יעקב כהמצאה ספרותית. דוקא הבאת כמה פרטים קטנים ובלתי מהותיים בנוגע ליעקב יכולה להעיד על אותנטיות. כך למשל נוקב המחבר בגובה שכרו של יעקב בצאתו לאפריקה, או בערך הסחורה שלקח אתו. במקום אחד הוא אף מוסר את גילו המדויק של יעקב ואיננו מסתפק בדיבור כללי על היותו צעיר. ודי לנו בדוגמאות אלה (כולן הובאו בגוף המאמר). אין להניח שהמחבר יודקק לכגון אלה בספור שנברא בדמיונו, אפילו ירצה לשוות לו מראה אותנטי. זאת ועוד, גם אם נניח שהשמות, או אחדים מהם, בדויים אין בזה לקפח מערך הענין עצמו.

¹⁷³ אגב כך אפשר להעיר שאנו יודעים על יהודים גם כבעלי אוניות, כך ניתן להזכיר כאן שבסוף המאה הרביעית היו באלכסנדריה יהודים שנמנו על ה־ navicularii. באותה תקופה לערך הפליג סינסיוס מאלכסנדריה לקירני בספינה שבעליה היה יהודי ואשר למעלה ממחצית צוותה, כולל הקברניט (שבעה אנשים), היו יהודים (ראה ז'וסטר, ב, עמ' 264—265; צ'ריקובר־פוקס, CPJ, א, עמ' 105). או בסוף המאה השישית אנו שומעים על יהודי בשם נוסטמנוס (Nostamnus) בפלרמו שהיה בעל אוניה. ראה למשל כץ, JQR, N S, XXIV (1933), 126. או בספרו הנ"ל, עמ' 132 (ולענין אחר שם, עמ' 134).

נספח ב'

מן הידיעה שהכחולים (יעקב) כינו את הירוקים בקונסטנטינופול 'יהודים', יוצא לכאורה שיהודי העיר תמכו אותו זמן בירוקים, אבל אין בזה כל הכרח. אלה היו קריאות גנאי שיכלו לבוא גם מן הצד השני. למקרה אחר בו כינו את הירוקים בלשון גנאי "יהודים" ראה תיאופאנס, עמ' 182, ש' 16—17. כאן, בדו־שיח המפורסם בין המנדאטור — המדבר בשם הקיסר לבין הירוקים, גידף הראשון את הירוקים "יהודים מניכאים ושומרונים". ראה שם גם עמ' 183, ש' 29. השווה שרף במאמרו הנ"ל, עמ' 107, הע' 27. 'יהודי' כשם גנאי ליריב ושווא נמצא גם במילוני הגידופים שהטילו אלה באלה אורתודוקסים, נסטוריאנים ומונו־פיסיטים. עיין פרקס, *The Conflict etc.*, עמ' 300—303. ובאנטיוכיה? לפי תיאופאנס, עמ' 296 בא בוגוסוס לאנטיוכיה ופגע קשה ביהודים ולפי דוק' יעק' הוא ענש שם את הירוקים אויבי הקיסר. בהתאם לכך אפשר היה לומר שהיהודים והירוקים עמדו אז זה לצד זה וראה שרף (המאמר הנ"ל), עמ' 107: *The Jews and the Greens were united*... אף-על-פי-כן ראוי שלא להוציא מכאן מסקנה נחרצת ולומר שהיהודים והירוקים נסתייעו זה בזה ישירות דווקא, או שהיהודים תמכו אז בירוקים וכד'. יש לזכור את הקשיים העולים ממקורותינו ביחס למאורעות באנטיוכיה אותו זמן, וממילא יכלו שני המחנות לפעול נגד השלטון בלא זיקה וקשר ממש.

לפרק זמן שלמעלה ממאה שנה קודם לכן יש לנו ידיעה ברורה על קשרי היהודים בעיר עם הכחולים. בסוף ימי זנון תמכו היהודים באנטיוכיה בכחולים, ושומעים במפורש ממללס 373, (Mommson, Hermes, VI (1872) שהיהודים ישבו בהיפודרום של העיר על מושביהם של הכחולים *ὡς τῶν Ἰουδαίων θεοφύλων εἰς τὸ βένετον μέρος* ועוד, שבהתקפת הירוקים הועלה באש בית־הכנסת ונהרגו יהודים. מללס, שם (ובהוצ' בון, עמ' 389—390) אומר, שזעמו של זנון יצא על הירוקים באנטיוכיה רק משום שהעלו באש גוויות של יהודים מתים ולא שרפו את אלה החיים. ראה גם Manojlović, Byzantion XI (1936), 637, 639; Brătianu, Rev. hist. du sud-est Européen, XVIII (1941), 57 דוני, עמ' 499. בשנת 507, תחת שלטון אנסטסיוס, שוב התנפלו הירוקים באנטיוכיה על היהודים וזאת בזמן המשחקים האולימפיים בדפני. הפעם העלו באש את בית־הכנסת שעמד בדפני לאחר שבזוהו והרגו יהודים רבים. מללס, הוצ' בון, עמ' 395—396, וראה דוני, עמ' 504—506.